

Turkish Studies

Language / Literature

Volume 13/28, Fall 2018, p. 665-698

DOI: 10.7827/TurkishStudies.14300

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ekim 2018

✓ Accepted/Kabul: Aralık 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Fikret TURAN - Dr. Öğr. Üyesi Şermin KALAFAT

This article was checked by iThenticate.

EBÜZZİYÂ TEVFİK'İN NE EDÂT-I NEFYİ HAKKINDA TETEBBUÂT ADLI ESERİ ÜZERİNE*

Gamze MUTLU*

ÖZET

Ebüzziyâ Tevfik, Tanzimat döneminin önde gelen fikir ve sanat adamlarındandır. Tanzimat dönemi, yani 19. yüzyılın ikinci yarısı, dil tartışmalarının yoğunlaştığı ve çeşitli dil meselelerinin masaya yatırılarak eleştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde aydınlar arasında ikilem yaratan ve tartışılan temel bazı konular imlâ, alfabe, Türk dilinin sözlüğü ve Türk dilinin grameri etrafında şekillenmektedir. Ebüzziyâ Tevfik de dönemindeki dil tartışmalarına uzak kalmayarak 1909 tarihinde *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tetebbuât* adlı eserini yayımlamıştır. Bir risale şeklinde olan eserde Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacının Tanzimat dönemindeki ikili durumunu ortaya koymuş ve konuyu dönemine göre etraflıca bir incelemeye tabi tutmuştur. Henüz yeni yeni semerelerini vermeye başlamış olan kavait ve belâgat kitapları yanında bir gramer konusunu başlı başına ele alması, detaylıca işlemesi ve dönemin dil tartışmalarının mahiyetini yansıtmaya dolayısıyla eser oldukça önemlidir. Bunun yanında, 'ne... ne...' bağlacının kullanımına dair 15. ve 19. yüzyıllar arasından sunulan zengin örnekler vesilesiyle Türk diline ve Türk edebiyatına da kaynak niteliği taşımaktadır. Bu makalede, Ebüzziyâ Tevfik'in 'ne... ne...' bağlacının olumsuz yüklem ve fiilimsilerle kullanımını mümkün gösteren Tanzimat döneminin bazı kavait ve belâgat kitaplarına ve bu kitapların yazarlarına yönelttiği eleştiriler ele alınacak ve bunlar hakkındaki düşünce ve tutumları açıklanmaya çalışılacaktır. Yeri geldikçe Ebüzziyâ Tevfik'in eleştirilerinin haklı olup

* Bu makale, Prof. Dr. Fikret Turan danışmanlığında hazırlanan *Ebüzziyâ Tevfik'in 'Ne Edatı' İsimli Eseri ve Ne Edatı Üzerine Tartışmalar*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014 künyeli tezden üretilen ve 1-7 Haziran 2018 tarihlerinde Moğolistan'ın Ulanbator şehrinde düzenlenen *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*'nda sözlü olarak sunulan aynı adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: gamze_mutluu@hotmail.com

olmadığı irdelenecek, ele aldığı konuları kendi doğrularına göre değerlendirdiği ve dolayısıyla subjektif bir şekilde hareket ettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bunlar yapılırken iddialarındaki kati ve net tavrı, dil mantığı ve eleştiri dehası ortaya konacaktır. Bu arada *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tettebbuât*'ın araştırmacılar tarafından neden dikkatli kullanılması gerektiği üzerinde durulacaktır. Son olarak 'ne... ne...' bağlacı hakkındaki açıklamalarından dil, dil öğretimi ve atasözleri üzerine yorum ve görüşleri de değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ebüzziyâ Tevfik, *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tettebbuât*, Tanzimat Dönemi, Dil Tartışmaları, 'Ne... ne...' Bağlacı

ON EBUZZİYÂ TEVFİK'S WORK CALLED *NE EDÂT-I NEFYİ HAKKINDA TETTEBBUÂT*

ABSTRACT

Ebuzziyâ Tevfik is a leading thinker and an artistic man of the Tanzimat period. Tanzimat period, the second half of the 19th century, is a period in which language debates are intensified and various language subjects are criticized. In this period, some basic topics that have created a dilemma among the intellectuals and argued are shaped around the spelling, the alphabet, the dictionary and the grammar of the Turkish language. Ebuzziyâ Tevfik also doesn't keep clear of the language debates in his time and publishes his work called *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tettebbuât* in 1909. In this work which is in the form of a booklet, Ebuzziyâ Tevfik puts forward the dual situation of 'neither... nor...' conjunction in Tanzimat period and the subject to a thorough examination according to his time. Beside the grammar and rhetoric books which have just come to fruition, the work is very important because as a grammatical subject the use of the conjunction of 'neither... nor...' is taken up in detail by itself and reflects the character of the language debates of Tanzimat period. Furthermore, it is a source for Turkish language and literature with the plentiful examples presented about the use of the conjunction of 'neither... nor...' from the 15th to 19th centuries. In this article, the criticisms of Ebuzziyâ Tevfik on some grammars and rhetoric books which showed the use of the conjunction of 'neither... nor...' with the negative verb and gerundial possible in Tanzimat period will be handled and also thoughts and attitudes of him about the writers of these books explained. From time to time it will be scrutinized whether the criticisms of Ebuzziyâ Tevfik is justified or not. Moreover, it will be tried to show that Ebuzziyâ Tevfik evaluates the use of the conjunction of 'neither... nor...' according to his own truths and thus acts in a subjective way. In doing so, the decisive and sharp attitude of Ebuzziyâ Tevfik in his claims, language logic and the genius of criticism will be revealed. By the way it will be emphasized that why the work should be used carefully by researchers. Eventually his comments and opinions on language, language teaching and proverbs will be evaluated from his explanations about the conjunction of 'neither... nor...'.

STRUCTURED ABSTRACT

The work of Ebüzziyâ Tevfik called *Ne Edât-ı Nefyi* is a remarkable and valuable work, because some event about nineteenth century, some language issues and the content and writers of some grammar and rhetoric books of Tanzimat Period is criticized, interpreted and evaluated by Ebüzziyâ Tevfik. The work reflects Ebüzziyâ Tevfik's language intelligence, ability to reason, comprehension and criticism power. Ebüzziyâ Tevfik's thinking about an independent grammar subject and examining the subject comprehensively in a booklet is a very advanced activity according to the conditions of the period. Even though the existence of certain grammar and rhetoric books are limited in this period it has been an effective and encouraging factor for Ebüzziyâ Tevfik that to deals with an independent language subject and put forward his thoughts and criticisms. We can see a panorama of the 15th and 19th century Turkish literature on the occasion of the rich examples presented in the content of the work. The work is valuable not only for revealing Ebüzziyâ Tevfik's linguistic personality and showing linguistic point of view orderly but also for language, language history, literature and literary history.

However, *Ne Edât-ı Nefyi* is a work that should be used carefully by researchers, because it includes the biased attitude and comments of Ebüzziyâ Tevfik. There are some examples and circumstances that misperceived and misinterpreted by Ebüzziyâ Tevfik, because he believes his own truths. These are tried to be explained extensively for the convenience of the users.

Ebüzziyâ Tevfik throughout the work has argued that when the conjunction of 'neither... nor...' used in sentence, the verb and gerundial couldn't be used negatively in any way for whatever reason. In *Ne Edât-ı Nefyi* the first thing that strikes the eye is the extraordinary effort of Ebüzziyâ to protect the rule. Believing that the rule is the only one, he aimed at some of the grammar and rhetoric books and writers of the Tanzimat period. Because these books say that the conjunction of 'neither... nor...' can be used with the negative verb and gerundial in sentence and so he always tries to find a flaw in the explanations and examples of these books. He shows the examples that used with negative verb and gerundial as an exceptions and tries to defend especially Nefî, Sâbit, Rûhî and Reşid Pasha because of these uses. Although he ties these uses to the necessity of rhythm and rhyme in each time in poetry, it has been seen that some of the samples which examined don't have any problems and that the subject couldn't be explained by only the rhythm and rhyme. It can be deduced that Ebüzziyâ Tevfik doesn't know the prosody either too well or that he acted in such a way as to protect the rule.

When the criticisms and interpretations of Ebüzziyâ Tevfik are analyzed it has been observed that he tries to adapt the use of the conjunction of 'neither... nor...' to the rule of Persian with an overly prescriptive approach and doesn't accept the examples used in the Turkish language with negative verb and gerundial and thereby he ignores the current usage in Turkish and the logic and functioning of the Turkish language. For this reason, it can be said that Ebüzziyâ Tevfik doesn't understand the essence of the subject and makes superficial explanations and passes the subject with different excuses, such as the

necessity of rhythm and rhyme. Nevertheless questioning of the controversial status of the conjunction of 'neither... nor...', the discussion of some grammar and rhetoric books of the Tanzimat period and informing about the historical uses of the conjunction with giving the rich examples, the work is a historical source that shouldn't be kept out of sight for Turkish and Turkish literature.

The conjunction of 'neither... nor...' is still a problematic issue in Turkish grammars. The use of 'neither... nor...' is imagined according to Persian by researchers because it passes through Persian to Turkish and Turkish syntax logic, inter-sentence relations, the aesthetic and stylistic concerns such as the rhythm, rhyme, harmony, accent, intonation are ignored by the differences in the language use and the usage of the 'neither... nor...' in these situations isn't sufficiently processed and clarified is thought to be effective in this case. The usage of negative verb or negative gerundial in inverted sentences in Turkish is an indication that 'neither... nor...' doesn't conform to the Turkish syntax logic and still remains unfamiliar. There are two different functions in Turkish as connection and negativity. According to this, when the conjunction gets a negativity in Turkish -it can be an appendix, a word or an adverb- it is thought to transfer the function of negativity to the elements of Turkish language and continue to function as a conjunction in the sentence. This issue is planned to be dealt with in another study because it exceeds the limits of the article and needs to be examined and explained with detailed examples.

Keywords: Ebuzziyâ Tevfik, *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tettebbuât*, Tanzimat Period, Language Debates, The Conjunction of 'Neither... nor...'

Giriş

Ebuzziyâ Mehmed Tevfik (1849-1913), Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini idrak etmiş, ele aldığı konuların genişliği, basın-yayın ve matbaacılık faaliyetleri ile dönemine damgasını vurmuş ve dehasını ortaya koymuş bir sanatçıdır. Tiyatrodan biyografiye, sözlükten antolojiye, gazetecilikten dergiciliğe ve hatta matbaacılığa uzanan geniş bir yelpazede adından söz ettiren çalışmalara imza atmış ve bu çalışmalarla Türk kültür ve düşünce hayatına yön vermiştir.

Asıl adı Mehmed Tevfik'tir. Sürgünde olduğu esnada yazı yazması yasak olduğu için büyük oğlu Ziyâ'dan mülhem olarak Ebuzziyâ takma adını kullanmaya başlamıştır. Bu isim daha sonra ailesine soyadı olmuştur (Ziyad Ebuzziya 1994: 375). Ebuzziyâ Tevfik'in asıl faaliyet sahası nesirdir. Kuvvetli bir mantığa dayalı basit ve sade cümlelerle kurulu yazıları bugün de zevkle okunmaktadır (Ziyad Ebuzziya 1994: 376). Ebuzziyâ Tevfik de Tanzimat dönemindeki diğer yazarlar gibi siyasal, sosyal ve edebî değişimlere ve gelişmelere kayıtsız kalmamış, düşüncelerini yazdığı eserlerle ifade etmiştir. Gerçekleştirdiği çoğu faaliyette halka faydalı olma amacını gütmüştür. Güzel sanatların çeşitli dallarında da ince bir zevk ve yaratıcı bir güce sahip olan Ebuzziyâ Tevfik, Türkiye'de modern basıncılığı başlatmıştır. Batı'dan sağladığı imkânlarla Avrupa örneklerini aşan eserler basmış ve Türk basıncılığını Avrupa'ya tanıtmıştır (Mercanlıgil Gündoğdu 1983: 5).

Ebuzziyâ Tevfik, dil alanında da çalışmalarda bulunmuştur. Bunda Şinâsî ve Nâmık Kemâl'den aldığı ilhamın yanısıra, devrindeki dil sorunları ve dil tartışmaları da etkili olmuştur (Gür 1990: 43). Düzenli bir dil eğitimi almamış olmasına rağmen zamanla edindiği geniş bilgilerle dil konularında söz söyleyebilecek seviyeye ulaşmış ve aktif olarak düşüncelerini beyan etmiştir. Şinâsî'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*'sine yaptığı eklemeleri saymazsak dille ilgili kendisine münhasır iki önemli eseri vardır.

Bunlardan biri leksikoloji sahasına giren *Lügat-i Ebüzziyâ*, diğeriye gramer sahasına ait *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tetebbuât*'tır (Gür 1990: 44-95). Bunların dışında önemli bir yekûn tutan ve süreli yayınlarda kalmış olan bütün yazılarını Âlim Gür titizlikle incelemiş ve dil hakkındaki görüşlerini tasnif ederek ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.¹

1. Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tetebbuât²

Ne Edât-ı Nefyi, 1909 yılında Matbaa-i Ebüzziyâ'da yayımlanmış 84 sayfalık bir risaledir. Eserin mukaddimesindeki "Konya 19 Şubat sene 1903" tarihinden Ebüzziyâ Tevfik'in eseri Konya sürgününde yazdığı anlaşılmaktadır (bk. Gür 1990: 104). Mukaddime, Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tetebbuât, İstitrâd, Tekmile-i Bahs ve Lâhika başlıklı bölümlerden oluşan eser, gramerimizin tartışmalı sentaks konularından birisini teşkil eden 'ne... ne...' bağlacının Tanzimat dönemindeki ihtilafli durumunu ele alır. Mukaddime'den anlaşıldığına göre Ebüzziyâ'nın Ahmed Refik Altınay'ın tercümesi olan *Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi*'nde rast geldiği ve olumsuz fiille bitirilen "Bu eserlerde ne kat'î veyâ nisbî bir hakikat-i târihiyye ne de samîmiyyet ve irticâlden münbais bir hakikat-i rûhiyye taharrî etmemelidir." (Altınay 1318: 4) cümlesi eserin yazılmasına neden olmuştur. Ebüzziyâ Tevfik, dilin beyan kurallarında vukuf hasıl etmemiş kişilerin eser yayımlama cesaretinde bulunmalarının kendilerini gülünç duruma düşüreceğine değinerek, böyle bir cümle yapısının yalnız Ahmed Refik Altınay'da değil, yirmi beş otuz seneden beri matbuat sahasında boy gösteren kişilerce ya bilerek, ya bilmeyerek, ya da taklit yoluyla kullanılan bir ifade tarzı olduğuna dikkatleri çekmiştir. Bunun yanında dilin kurallarından ve inşa şekillerinden bahseden bazı müelliflerin, bazı kavait ve belâgat kitaplarının bu temel kuralı iki şekilde de kullanılabilir göstermelerinden dolayı altı yüz sene boyunca ecdadımız tarafından doğru bir şekilde kullanılagelen ve dilin mantığıyla alakalı olan bir kuralın asıl şeklinden çıkarılmasında etkili olan kişileri eleştirme ve taklitçilerini de uyarma maksatlı bu risaleyi kaleme aldığını ifade etmiştir (Mutlu 2014: 44-46).

Ebüzziyâ, tekrarlı şekilde kullanıldığında dahil olduğu cümlelerin hükmünü menfi, yapısını ise müspet kılan bir olumsuzluk edatı olarak tanımladığı 'ne... ne...' bağlacının köken olarak Fars diline ait olduğunu belirtir. Son kırk elli senede yazılan eserler istisna edilirse, altı yüz sene geriye gidinceye kadar gelmiş geçmiş bütün kalem erbabının gerek nazmen ve gerek nesren bıraktıkları eserlerde bu edatın tekrarlı şekilde kullanıldığı cümleler devamlı surette olumlu şekilde tamamlanmıştır. Konuyu bazı kavait ve belâgat kitaplarımıza getiren Ebüzziyâ, 'ne... ne...' gibi edat ve eklerin işlevleri sarf kitaplarında açıklanmış olduğu için kullanımlarında tereddütlere düşülmemesi gerektiğini ifade etmiştir (Mutlu 2014: 46-47).

Bundan sonra bağlacın olumsuz yüklem ve olumsuz fiilimsilerle kullanılmaya başlanmasının tarihsel temellerini ve sebeplerini ortaya koymaya, açıklayıp değerlendirmeye çalışan Ebüzziyâ Tevfik, dönemin bazı kavait ve belâgat kitaplarındaki açıklama ve örnekler üzerinde tek tek durarak bu bağlacın her ne sebeple olursa olsun nahvimizin bir "düstûr-ı mantıkîsi" (Mutlu 2014: 173) olması hasebiyle hiçbir şekilde olumsuz yüklem ve olumsuz fiilimsilerle bitirilemeyeceğini atasözleri ve deyimlerden ve 15. ve 19. yüzyıllardan seçtiği nazım ve nesir örnekleri ile ispatlamaya çalışmıştır.

1.1. Ebüzziyâ Tevfik'in Eserde Kullandığı Nazım ve Nesir Örnekleri

Ebüzziyâ Tevfik, Klâsik Türk Edebiyatı'nın 15. ve 18. yüzyıllarını kapsayan dönemlerden seçtiği nazım ve nesir örnekleriyle birlikte dönemin bazı kavait ve belâgat kitaplarından aldığı örnekleri de eserinde kullanmıştır. Dönemin kavait ve belâgat kitaplarındaki örnekleri kullanmasının sebebi, 'ne... ne...' bağlacının diğer müellifler tarafından nasıl ortaya konduğunu göstermek ve bazılarının kullandığı ihtilafli örnekleri mantık, anlam ve edebî değer açısından tartışmaktır. Savunduğu düşüncüyü desteklemek için atasözlerinden ve deyimlerden de gerekli durumlarda faydalanmıştır. Atasözleri ve

¹ Ebüzziyâ Tevfik'in süreli yayınlarda çıkan dil ve dil meseleleri hakkındaki düşünce, görüş, eleştiri ve önerilerinin ayrıntılı bir incelemesi için bk. Gür 1990: 42-109.

² Eserin adı bundan sonra kısaca *Ne Edât-ı Nefyi* olarak zikredilecektir.

deyimleri sadece Recâizâde Mahmûd Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ındaki örnekleri değerlendirirken kullanmıştır. Klâsik Türk Edebiyatı, 19. yüzyılda etki ve önemini kaybetmeye başladığı için 19. yüzyıla ait örnekleri Tanzimat döneminin edebî, siyasî, sosyal ve fikrî taraflarını yansıtan nesir örneklerinden vermeyi tercih etmiştir. Bunlardan biri Ebüzziyâ'nın bu risaleyi yazmasına neden olan Ahmed Refik Altınay'ın *Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi* adlı çevirisinden bir cümledir. Ayrıca dönemin çekişmelerinin ve dil tartışmalarının basın organlarına yansıdığı malumdur. Ebüzziyâ, konuyla ilgili Tercümân-ı Hakikat ve Vakit gazetesi arasında 'ne... ne...' bağlacının kullanımı hakkında cereyan eden hadiseyi anlatırken Ahmed Midhat Efendi'nin de 'ne... ne...' bağlacını olumsuz fiille bitirdiği bir cümlesini örnek olarak göstermiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, sunduğu kaynaklarla ilgili olarak şöyle bir bilgi vermiştir: "Binâen-aleyh, epeyce zamândan beri heyûlâsı zihnimizde sûret bulan şu risâleyi tahrîre mübâşeretden evvel zamân u mekânın müsâadesi nisbetinde kudemâdan, müteahhirînden ve muâsırlarımızdan bir hayli erbâb-ı kalemin ve Fâtih devrinden beri gelip geçmiş şuarâmızın âsâr u eş'ârını tettebbu' etdik –geçen asr-ı hicrînin nısf-ı ahîrine kadar– hiçbirinin muhalefâtında böyle bir ibâreye tesâdüf edemedik." (Mutlu 2014: 184). Eserde kullanılan örneklerin zenginliğini ve mahiyetini ortaya koyabilmek adına aşağıda kullandığı kaynakları nazım ve nesir başlıkları altında göstermeyi uygun bulduk. *Kavâid-i Osmâniyye*, *Mikyâsü'l-Lisân Kistâsü'l-Beyân*, *Ta'lim-i Edebiyyât*, *Nahv-i Türkî*, *Esrâr-ı Belâgat* ve *Mecmûa-i Muallim*'den alıntılardığı örneklerle kendi orijinal örnekleri olmadıkları için buraya dahil edilmedi.

Nazımda: Alî Şîr Nevâî, Sa'dî, Vâsîf, Râgıb Paşa, Nâbî Azliyye, Nef'î, Sinân Paşa, Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn*, Yahyâ *Sâkî-nâme*, Rûhî *Terkîb-i bent*, *Mersiye*, Ahmed Paşa, Taşlıcalı Yahyâ Beğ *Yûsufu Züleyhâ*, Sâbit *Kasîde-i Ramazâniyye*, Mi'râciyye, Na't, İzzet Mollâ *Mihnet-keşân*, Fehîm, Şeyhülislâm Yahyâ, Sâmi *Terkîb-i bend*, Bâkî, Sabri Şâkir, Gâlib Hüsün ü *Aşk*, Nazîm, Vecdî, Necâtî, Hâkânî *Hilye*, Âlî, Nevres-i Kadîm, Zâtî, Hersekli Ârif Hikmet Beğ, Avnî Beğ, Râsim-i Kadîm, Şeyhülislâm Behâî, Tâlib, Cenânî, Atâî *Hamse-Sohbetü'l-Ebkâr-Dâsitân-ı Semâhat-i Me'mûn*, *Hamse-Heft-hân*, Nedîm, Vahîd *Hikâye*, Nâilî-i Atîk *Na't-ı Peygamberî*, Şeyhülislâm Sâhib Efendi, Meşâmî, Râsim-i Kadîm, Belîğ, Vâkîf, Fitnat, Ziyâ Paşa *Tartıff Tercümesi*, Gâzi Girây, Riyâzî, Ünsî, Hâşimî, Fâzıl Beğ *Temessük-i Bâde*.

Nesirde: Ahmed Refik Altınay *Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi*, Ahmed Midhat Efendi, Sinân Paşa *Tazarruât*, Nergisî, Cevdet Paşa *Târîh-i Hulefâ*, *Târîh*, Kemâl Bir *Ketîbe³-i Seng-i Mezâr*, *Hürriyet-Numero 4*, *Magusa'dan Mektûb*, *Hürriyet-Nutk-ı Hümayûn Hakkında Mülâhazât*, *Hürriyyet-Numero 5*, *Tasvîr-i Efkâr-Türkçe Tabâbete Dâir Makâle*, *Görenek*, *Tasvîr-i Efkâr-Ramazânın Ta'rif-i Ahvâline Dâir Mektûb*, *Tasvîr-i Efkâr-Şark Mes'elesine Dâir Lâyiha*, *Memleketeyn Mes'elesi Hakkında Lâyiha*, *İbret-Gelibolu ve Gurûb*, *İbret*, Mütercim Âsım *Târîh*, *Bürhân-ı Kâtî-Şibân Ferîb Mâddesi*, *Kâmûs-Hecin Mâddesi*, Ziyâ Paşa *Şi'r ü İnşâ*, *Emil Mukaddimesi*, *Emil Tercümesi*, *Hürriyet-Numero 13*, *Emil Tercümesi'ne Dâir İzâhât*, *Kânî Ber-Muhabetnâme*, *Ber-Tazarrunâme*, *Ruşuk A'yânının Lüzûm-i Tenkîli Hakkında Makâm-ı Sadârete Mazbata*, *Yegen Mehmed Paşa'ya Cevâb-nâme*, *Nevres Mebâligü'l-Hikem*, *Münîf Paşa Tavsiye-nâme-Bedâyi'ü'l-İnşâ*, *Şinâsî Tasvîr-i Efkâr-Lehistan Mes'elesi Hakkında Lord Con Rusel'in Cevâb-nâmesi Tercümesi*, *Paris'den Vâlidesine Mektûb*, *Tasvîr-i Efkâr-Kongre Hakkında İkinci Aleksandır'ın Üçüncü Napolyon'a Cevâb-nâmesi Tercümesi*, *Tasvîr-i Efkâr-Numero 159 Deroîn dö Luis'in Kongre Hakkında Fransa Süferâsına Tahrîrât-ı Umûmiyyesi Tercümesi*, *Ahmed Radosî İbn-i Hallikân-Fahreddîn-i Râzî Tercümesi*, *Fuzûlî Dîbâce-i Dîvân'ından*, *Nişancı Mehmed Paşa'ya Şikâyet-nâme*, *Vak'a-nüvîs Es'ad Târîh-i Cevdet*, *Kâtib Çelebi Avrupa Târîhi*, *Kânî Paşazâde Rîfât Beğ Mezheb-i Revâkiyyûn Üzerine İzâhât*, *Hâkimiyyet*, *Hukûk*, *Berlin Maslahat-güzârı⁴* *Sâmi Beğ Paris'in Ta'rif-i Ahvâli Hakkında Risâle*, *Veysî Bir Tezkire-Letâif-i İnşâ-Cild-i Sâni*, *Râsih Beğ Menkabe-i Şâh Üveys ü Selmân*, *Bülğatü'l-Ehbâb-Gayûr-i Bağdâdî Fıkrası*, *Ahmed Şuayb*

³ Ketîbe kelimesi anlamsız olmasına rağmen metinde bu şekilde okunmaktadır. Bk. Tevfik 1909: 59.

⁴ Kelime maslahat-güzâr şeklinde okunmaktaysa da maslahat-güzâr şeklinde olmalıdır. Bk. Tevfik 1909: 73.

Jofrua'ya Dâir Mütâlaât, Emil Fage'ye Dâir Mülâhazât, Peçevî Târîh-Cild-i Sâni-Sad 334, Saîd Beğ Fezâil-i Ahlâkiyye, Tasvîr-i Efkâr Girit Usâtına Dâir Mektûb, Tasvîr-i Efkâr Lehîstân Mes'alesi Hakkında Beyân-nâme, Tasvîr-i Efkâr Kongre Hakkında Lord Con Rusel'in Paris Sefirine Tahrîrâtı Tercümesi, Tasvîr-i Efkâr Gorçakof'un Londra Sefirine Tahrîrâtı, Tasvîr-i Efkâr Gorçakof'un Paris Sefirine Olan Tahrîrâtı Tercümesi, Tasvîr-i Efkâr Kongre Hakkında Deroïn dö Luis'in Tahrîrâtı, Tasvîr-i Efkâr Lord Con Rusel'in Tahrîrâtı, Tanzîmât Hakkında Mülâhazât.

1.2. Kaynaklarını Seçiş Tarzı

Neyi nerede kullanması gerektiğinin bilinciyle hareket etmiş ve örneklerini seçerken oldukça titiz davranmış olan Ebüzziyâ Tevfik'e göre, edebî meselelerde resmî dilden, mahkeme evrakından ve zihinden doğaçlama örnekler sunulması doğru değildir. Bundan dolayı *Ta'lim-i Edebiyyât*'taki, *Esrâr-ı Belâgat*'teki, *Mecmûa-i Muallim*'deki ve *Nahv-i Türki*'deki örnekleri aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzere eleştirmiştir. O, bu yüzden "metrükât-ı kalemiyyeleriyle hizâne-i irfân-ı milleti tezyîn eden zevâtın âsârı"ndan (Mutlu 2014: 184) ve kuralları "hüs-n-i isti'mâl etmiş olan ashâb-ı irfân"dan (Mutlu 2014: 182) seçtiği örneklerle savını desteklemeye çalışmıştır. Bunu yaparken referans olarak özellikle atasözleri ve deyimler ile edebî zevk mahsulü saydığı kaynakları kullanmaya özen göstermiştir. Tüm bu hususlar Ebüzziyâ Tevfik'in dil hasassiyetine ve edebî zevkine delildir.

1.3. Ebüzziyâ Tevfik'in Metinde Yanlış Yorumladığı Örnekler Üzerine

Ebüzziyâ Tevfik, dilci olmamasına rağmen hakikaten şaşkıncı bir dil zekâsına sahiptir. Fakat dil konusunda düzenli bir eğitim almamış olmasından (Gür 1990: 109) dolayı eserde verdiği bazı örnekler zaman zaman açıklamalarına uygun düşmemekte ve değerlendirmelerinde bilimsellikten uzak, yanlı bir bakış açısı görülebilmektedir. Nicelik olarak bu tarz örnekler fazla olmamalarına rağmen değerlendirilmeleri, eseri kullanacaklar açısından, Ebüzziyâ'nın dile hâkimiyetinin ve dilci kimliğinin objektif olarak anlaşılması ve ortaya konması açısından önemlidir. Şimdi bunlara tek tek bakalım:

Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacının *Mikyâsü'l-Lisân Kistâsü'l-Beyân*'da nasıl ele alındığını aktarırken Abdurrahman Fevzi Efendi'den bilinenin aksine Aydın halkının olumsuzluk ifade etmek için 'ne... ne...' bağlacı (edât-ı nefy) yerine, 'ya... ya...' bağlacını (edât-ı terdîd) kullandıklarını; iki şeyden birini tercih manası için de 'ya... ya...' bağlacı yerine, 'ne... ne...' bağlacını kullandıklarını öğrenmiştir. Konu, *Mikyâsü'l-Lisân*'da şöyle geçmektedir: "Ne" harfi, ya'nî nûn-ı meftûhadır ki kâffe-i ef'âl u esmâya dâhil ve mükerreren mezkûr olup lûgat-ı meşhûrede -ya'nî isti'mâl-i gâlib üzre- harf-i nefy olur: "Zeyd ne yazdı ne okudu.", "Ne Zeyd gelir ne Amr gelir." Kaldı ki Aydın ahâlîsi lûgat-ı meşhûrenin aksine olarak mârrü'z-zikr "ne" harfini "terdîd"de ve "yâ" harfini nefyde isti'mâl ederler. Şöyle ki: "Yâ olur yâ olmaz." makâmında "Ne olur ne olmaz." derler. "Ne o gelir ne bu gelir." makâmında "Yâ o gelir yâ bu gelir." derler." (Mutlu 2014: 171). İlgili çekici husussa, Ebüzziyâ Tevfik'in Urfalı Nâbî'nin "Ne bizimdir ne değildir görünen cünbüşler / Nâbiyâ sûret-i muhtârda mecbûruz biz" beytini dipnota alarak Nâbî'nin beytinde geçen 'ne... ne...' bağlacını Aydın halkı gibi, yani 'ya... ya...' anlamında kullandığını ifade etmesi ve şöyle değerlendirmiş olmasıdır: "Nâbî'nin beytindeki "ne"ler dahi bu kabilden, ya'nî Aydın ahâlîsinin isti'mâli yolunda edât-ı terdîd olarak kullanılmıştır ki "Yâ bizimdir yâ değildir." makâmındadır. Hâlbuki âsâr-ı eslâf başdan başa tetebbu' olunsa Nâbî'nin isti'mâli yolunda ne bir ibâreye ne de bir mısra'a tesâdüf olunur. Nâbî bu mısra'ı: "Yâ bizimdir yâ değildir görünen cünbüşler" sûretinde îrâd eylemiş olsa idi vezne hâlel gelmemekle berâber mısra'da matlûb olan ma'nâyı ihtivâ etmiş olurdu. Şurası muhakkaktır ki âsârıyla istişhâd olunabilecek şuarâmızın bu gibi hefevâtını vehle-i nazarda muvâfık-ı fesâhat zannedip de taklîd edenler ma'zûr addolunamazlar. Li-muharririhî." (Mutlu 2014: 171-172). Hâlbuki, bu beyitte ne Aydın halkının kullanımındaki gibi bir kullanım kastedilmiştir ne de vezne hâlel gelmiştir. Çünkü Nâbî, görünürde seçme özgürlüğü varmış gibi görünmesine rağmen seçme özgürlüğüne sahip olmadığını, bu dünyada görünen ne varsa hepsinin Allah'ın tecellisi olduğunu ve Allah'ın takdirine bağlı olduğunu ifade etmek için 'ne... ne...' bağlacını kullanmış ve iki seçeneği de "Ne bizimdir ne değildir" diyerek yok etmiştir. Eğer 'ya... ya...' bağlacını

kullanmış olsaydı seçeneklerden birisini olumlayacak diğerini olumsuzlayacaktı. Bu da asıl o zaman beytin anlamını bozacak ve teslimiyet duygusunu vermeyecekti. Çünkü Nâbî, seçme özgürlüğü varmış gibi olmasına rağmen hakikatte her şeyin ilahî takdire bağlı olduğunu ikinci mısırda “sûret-i muhtârda mecbûruz biz” diyerek belirtmiştir. Bunun yanında beyit, feilâtün (fâilâtün) / feilâtün / feilâtün / feilün (fa'lün) vezindedir. Yani, vezinde bir sıkıntı yoktur. Fakat beyit ‘Yâ bizimdir yâ değildir’ şeklinde getirilse tef’ilelerin ilk ikisi ‘fâilâtün’ olacağı için vezin asıl o zaman bozulacaktır. Muhtemelen beyitteki ‘ne... ne...’ bağlacının ‘değildir’ şeklinde olumsuz bir kelimeyle bitirilmesi Ebüzziyâ Tefvîk’i böyle bir açıklamaya sevk etmiştir.

Ebüzziyâ Tefvîk, Recâizâde Mahmûd Ekrem’den alıntılacağı “Ne kendi eyledi râhat ne verdi halka huzûr⁵ / Yıkıldı gıtdi cihândan dayansın ehl-i kubûr” beytinin Topkapı’da bir mezar taşında yazılı olduğunu söylemiş ve beyitle ilgili şu bilgileri aktarmıştır: “Beytin mısra’-ı evveli şöyledir: “Ne etdi kendisi râhat ne verdi bana huzûr”; çünkü bu beyit bir zevce-i bed-mizâcın seng-i mezârına zevci tarafından hakketirilmiştir. Taş ise Topkapı hâricinde hâlâ merkûz bulunmuştur.” (Mutlu 2014: 174). Beytin meşhur olmasından ve halk ağzında dolaşmasından dolayı bir mezar taşına kişinin mizacına yakıştırma suretiyle yazılması normal olsa da beytin doğrusunun mezar taşındaki yazıya göre değerlendirilmesi yanlıştır. Ebüzziyâ Tefvîk, bize böyle bir mezar taşının varlığıyla ilgili bilgi sunmuş olsa da bu beyit aslında Osmanlı devlet adamı Hâlet Efendi (1760-1822) için söylenmiştir (Özcan 1997: 249-250). Ayrıca beyit *Ne Edât-ı Nefvi*’de iki kelimenin yer değiştirmesi ile yanlış yazılmıştır. Beytin doğrusu dipnotta gösterildiği üzere Recâizâde Mahmûd Ekrem’in *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ında geçtiği gibi olacaktır.

Ebüzziyâ Tefvîk’in, Recâizâde Mahmûd Ekrem’e karşı kendi düşüncelerini aktarırken “cümleleri ikmâl eden râbitalar yek-dîgerinin aynı olarak tekrâr edilmiş sözler” (Mutlu 2014: 175) kısmında verdiği “*Ne yavuz ol asıl ne yavaş ol basıl.*” örneği başlığa uygun değildir. Çünkü bu atasözünde yüklem aynı değil, farklıdır. Ebüzziyâ’yı muhtemelen *yavuz ol* ve *yavaş ol* kısımlarında bulunan emir kipindeki ol yardımcı fiilinin aynı olması şaşırtmıştır. Bu kısımda verdiği diğer iki örnekte; “*Ne dağda bâğım var ne çakaldan da vâm var*”, “*Ne âdet etmeli ne âdeti terk etmeli*” yüklem aynıdır.

Ebüzziyâ Tefvîk’in vezin ve kafiye zarureti yüzünden olumsuz yüklemle kullandıklarını söylediği bazı beyitlerin aslında anlamsal açıdan daha etkili, vurgulu ve şiirsel söylenmek arzusuyla devrik ve olumsuz yüklemle kullandıkları fark edilmiştir.⁶ Bu hususta vezin ve kafiyenin payının olduğu bazı yerler olsa da bu, Ebüzziyâ Tefvîk’in dediği gibi yalnızca vezin ve kafiye zaruretiyle bağlanamaz. Çünkü örnek olarak verdiği bazı beyitlerdeki vezinlerde aslında bir sıkıntı yoktur. Bu, ancak Ebüzziyâ Tefvîk’in kuralı koruma adına gösterdiği çabanın bir tezahürü olarak açıklanabilmektedir. Mesela, Nef’î’nin mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün veznindeki beytinin olumsuz fiille bitirilmesini şu şekilde açıklamıştır: “Husûsâ Nef’î’nin: “Benimle hem-zebân olmaz, ne Firdevsî ne Hâkânî” mısra’ını “ne”den evvel dâimâ fi’l-i menfî getirilmek iktizâ etdiğine medâr-ı istişhâd addeden zevâta yine Nef’î’nin “ne”den evvel dahi fi’l-i müsbet getirildiğine âtîdeki beytini işhâd ile yukarıki mısra’ın muhâlif-i kâide olarak fi’l-i menfî ile inşâdı *mücerred zarûret-i vezn ü kâfiye ilcâsıyla* ihtiyâr olunmuş olduğunu bir hakikat olmak üzere îrâd ederiz.” (Mutlu 2014: 189). Hâlbuki şiirin dokusunda vezin zarureti dışında daha önemli bir anlamsal, şekilsel ve mantıksal incelik vardır.⁷ Nef’î de o anlam, şekil ve mantık inceliğini sağlayabilmek adına böyle bir tasarrufta bulunmuştur. Buna göre, yüklem ‘ne... ne...’ bağlacından önce kullanılmasının, yani cümlenin devrik yapıyla kurgulanmasının fiilin olumsuz kullanılmasında en büyük etken olduğu düşünülmektedir. Ancak böyle

⁵ *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ta beytin birinci mısrası “Ne kendi eyledi râhat ne halka verdi huzûr” şeklindedir. Bk. Ekrem 1299: 97.

⁶ Şiir dilinin bazı ayrıcalıkları için bk. Özünlü 2001: 73-74. Doğan Aksan, devrik tümcelerinin dilin söz dizimi düzeninin dışına çıkarak anlam bakımından ilgi çekici görünümlerin ortaya çıkmasına neden olduklarını, hem öne alınan öğeyi hem de içinde buldukları cümleyi anlamca daha etkili, güçlü bir duruma getirdiklerini ifade eder. Bk. Aksan 2009: 205-206.

⁷ Bağlacın Klasik Türk Edebiyatı’nda nazire geleneği ile tekrar edilen söz kalıplarına misal teşkil ettiğine ve bağlacın şiirde kullanımıyla meydana getirdiği anlam, şekil ve ahenk birliği ile ilgili tespitler için bk. Ercan 2017: 177, 185.

bir yapının kurgulanmasında nazımdaki vezin, kafiye, şiirsellik ve şekilsel estetik gibi hususların yanında en önemli husus, Farsça dil mantığına ait olan 'ne... ne...' bağlacının devrik yapıda yabancılığını hissettirdiği için ikinci plana atılması ve olumsuzluk işlevini Türkçe dil mantığına devretmesidir.⁸ Cümle devrik olunca zihin daha samimi işleyeceği için 'ne... ne...' bağlacının sağladığı olumsuzluk ikinci plana atılmış olur. Böylece zihin, kendisine yabancı olan olumsuz yapıyı unutarak olumsuzluğu kendisine yabancı olmayan dil ögesine, fiile devreder.⁹ Burada değinilmesi gereken bir başka husus, 'ne... ne...' bağlacının bu ve bunun gibi örneklerde artık öncelikli olarak olumsuzluk işlevi ile değil, bağlaç işleviyle ön plana çıktığıdır. Çünkü olumsuzluk, Türkçe dil mantığıyla telafi edilmiştir. Beytin söz dizimi Recâizâde'nin dediği gibi takdim tehirle değiştirilse ve "Benimle ne Firdevsî ne Hâkânî hem-zebân olur" ve yahut "Ne Firdevsî ne Hâkânî benimle hem-zebân olur" şeklinde sıralansa ve yüklem sona getirilse herhangi bir tuhaflik olmayacak ve 'ne... ne...' bağlacının yabancılığı hissedilmeden yüklem olumlu kullanılabilir. Burada Ebüzziyâ Tevfîk'in Recâizâde Mahmûd Ekrem'i fiilin olumlu mu olumsuz mu getirileceği konusunda temkinli yaklaşmasından ötürü eleştirmesinin haksız olduğu söylenebilir. Çünkü Recâizâde Mahmûd Ekrem, aslında bağlacın nasıl kullanılması gerektiğini içten gelen bir saikayla hissetmiş, beytin olumsuz fiille kullanılmasındaki estetik güzelliği, nüansı fark etmiş, ancak adlandırıp tasnif ederek bir kural hâline getirme konusuna temkinli yaklaşmıştır.

Sözlerinin devamında "Maa-mâfih, biz gerek Nef'î'de ve gerek Sâbit'de fi'l-i menfiyi hâvî diğer beyitler de gösterebiliriz. Şurası muhakkaktır ki taraf-dârı olduğumuz da'vâyı nâkız olan bu beyitler – defaâtle söylediğimiz vechile– üçer, dörder bin beyit içinde *sırf zarûret-i vezn ü kâfiye ilcâsıyla* söylenmiş sözler olduğundan (şevâzz) isti'mâlden ma'dûddur. Binâen-aleyh ekser kavâidin "şüzûzu" bulunduğu hâlde "şâzz"lardan kâide teşekkül edemeyeceği kazıyyesi müsellemtândan olduğundan, isti'mâlce sened-i cevâz olamaz." (Mutlu 2014: 190) diyen Ebüzziyâ, durumu yine vezin ve kafiye zaruretine bağlamıştır. Nef'î'den verdiği ve mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün kalıbındaki "Nezâketde, metânetde kelâmım 'benzemez' aslâ / Ne 'Urfî'ye ne Hâkânî'ye bu bir tarz-ı âherdir" (Mutlu 2014: 190) beytinde fiil 'benzer' şeklinde getirilse vezinde bir hece eksik kalacak ve iki kapalı hece yanyana olacaktır. Ebüzziyâ Tevfîk, vezin konusunda bu beyit için haklıdır. Ancak yukarıda açıklandığı gibi burada da mesele, sadece vezin ve kafiye zarureti değildir. Mesele, Türkçe cümle mantığının Farsça cümle mantığına ait bir yapıyla devrik bir cümlede karşılaşması ve zihnin karışmasıdır. Yukarıdaki cümleden farklı olarak bu cümlede fiili pekiştiren "asla" zarfı da Türkçe mantıkla kullanılmıştır. Burada da 'ne... ne...' bağlacı artık olumsuzluğu Türkçe cümle mantığına devredip bağlaç işleviyle cümlede iş görmeye devam etmektedir.

Sâbit'in na'atinden de mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün (fa'lün) kalıbındaki "O pâk-i zât-ı mükerrem ki şânına 'yokdur' / Ne ibtidâda mümâsil ne intihâda 'adîl" (Mutlu 2014: 190) beytini örnek veren Ebüzziyâ Tevfîk, bunun da vezin ve kafiye zaruretiyle olumsuz şekilde getirildiğini söyler. Ancak bu beyitte de 'yokdur' yerine 'vardır' getirilse yine iki kapalı hece olacağı için bu açıklama mesnetsiz ve hükümsüz kalmaktadır. İncelenen örneklerden yola çıkarak devrik olmasına rağmen yüklemi olumlu ya da olumsuz olan yapıların müelliflerin kendi tercihlerine, dil mantıklarına, dil kullanımlarına, zevklerine ve sanat kaygılarına göre şekillendiği söylenebilir. Eğer şair vezin ve kafiyeyle sağlayabilirse fiili olumsuz da olumlu da getirebilmektedir. Bu, tamamen sanat kaygısıyla yapılan bir şeydir. Ancak bunu, Ebüzziyâ Tevfîk'in dediği gibi yalnızca vezin ve kafiye zaruretine bağlamak mümkün değildir. Her kullanım tarzının makul bir sebebi ve açıklaması vardır. Bunların göz ardı edilmemesi, 'ne... ne...' bağlacının anlaşılmasında etkili olacaktır. Ancak olumsuz getirilen örnekler, hem daha dikkat çekici hem daha vurgulu hem daha estetik ve şairane görünmektedir. Bu da devrik yapıların duygu değerini daha etkili vermelerinden, dolayısıyla Farsça kökenli olan, olumsuzluğu hüviyetinde barındıran ve

⁸ Bağlacın Türk diline yabancı oluşu ile ilgili şu çalışmalara bk. Kutalmış 2004: 138-139, Menabıt 2004: 72-73.

⁹ Bir yönetilen-yöneten dili olarak Türkçenin sola dallanan cümle sentaksı ve buna uygun olarak sontakılara sahip olması hakkında bk. Johanson 2014: 105.

Türkçenin sondan eklemeli dil yapısına aykırı olan ‘ne... ne...’ bağlacının olumsuzluk anlamının unutulmasından ileri gelen bir durumdur. ‘Ne... ne...’ bağlacı değerlendirilirken Türk diline yabancı olduğu, söz dizimindeki çeşitli ve değişken konumu ve diğer dil öğeleriyle etkileşimi hep birlikte düşünülmelidir. Bağlaç hakkında var olan çelişkiler ancak o zaman ortadan kalkacak ve ‘ne... ne...’ bağlacının Türk dilindeki kullanım şekilleri ve konumu daha doğru bir şekilde ortaya konabilecektir. Bugüne kadar konuyla ilgili yapılan açıklamalar hep birbirinin tekrarı niteliğinde olup derine inmemiş, yüzeysel açıklamalarla ya da ‘ne... ne...’ bağlacı yerine alternatif bağlaçların kullanımı tavsiye edilerek geçiştirilmiştir. Aynı yapıdaki örnekler her seferinde istisna kabul edilip ve yahut zorla Farsça kurala uydurulmaya çalışılmıştır.¹⁰ Hâlbuki gözden kaçırdığımız iki husus var: Türk müellifinin estetik zevki ve tercihleri ile Türk dilinin söz dizimi mantığıdır.

1.4. Ebüzziyâ Tevfik’in ‘ne... ne...’ Bağlacını Tasnifi ve Verdiği Örnekler Üzerine

Ebüzziyâ Tevfik, ‘ne... ne...’ bağlacının geçtiği nazım ve nesir örneklerini tasnif ederek okuyucuya sunmak istemiştir. Ancak yaptığı tasnifin oldukça dağınık olduğu, aynı şeyi kasteden tasnif başlıklarının birbirini tekrar ettiği, bundan dolayı daha önce verilen bir tasnifteki örneklerin başka bir tasnifte tekrar verildiği, böylece örnekler konusunda da tekrara düşüldüğü ve bazı örneklerin açtığı başlıklara uygun olmadığı görülmüştür. Burada Ebüzziyâ Tevfik’in kullandığı tasnifler olduğu gibi alıntılanıp nazım ve nesirden tasnif başlıklarına uygun olarak verdiği örneklerden birer tane sunmanın, yanlış verdiği örnekleri de göstererek değerlendirmenin uygun olacağı düşünülmektedir.¹¹

A. Birinci “ne”den sonra ve ikinci “ne”den evvel fi’l-i müsbet¹² getirilmiş ebyât (Mutlu 2014: 197).

Ebüzziyâ Tevfik, bu yapılarla ilgili otuz adet örnek (beyit ve dörtlük olarak) sıraladıktan sonra, bunları şu alt başlıklar hâlinde sınıflandırmış ve örnekler vermiştir:

Bu sûret-i inşâiyenin mısra’-ı evvelde ifâsına misâl (Mutlu 2014: 202).

“*Ne* gönül kodu *ne* göz hâl-i ruh u ‘ârız-ı dost / Oda yanmaz, suya batmaz, nice câdüdur bu” [Necâtî] (Mutlu 2014: 202).

Yine bu sûret-i inşâiyenin nesren ifâsına misâl (Mutlu 2014: 203)

“Dest-i cellâd-ı ecelden *ne* civân-ı kavî halâs olur *ne* pîr-i zebûn. Bismillahi’l-hayy-el-Kayyûm innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ün.” [Kemâl–Bir Ketîbe-i Seng-i Mezâr] (Mutlu 2014: 203).

Ebüzziyâ Tevfik, bu kısımda, tasnif kriterlerine uymayan örnekler de vermiştir. Mesela aşağıdaki iki örnekte yüklem, ‘ne... ne...’ bağlacının ortasında değil, ikinci ‘ne’nin sonunda kullanılmıştır. Ebüzziyâ Tevfik, bu örnekleri D grubunda verdiğimiz “Birinci ‘ne’nin iğnâsıyla fi’l-i müsbetin ikinci ‘ne’den sonra getirildiğine misâl” (Mutlu 2014: 213) kısmında vermeliydi:

“Bir menzile gelinecekdir ki *ne* geri dönülmek ve *ne* durulmak mümkün olacaktır.” [Ziyâ Paşa–Hürriyyet–Numero 13] (Mutlu 2014: 203).

“*Ne* bir ferdin nefesine zulmetmeğe *ne* de umûmun hukûk-ı efrâdı ihlâl eylemeğe hakkı vardır.” [Kemâl–Hürriyyet–Numero 4] (Mutlu 2014: 203).

Aşağıdaki örnekte yüklem yine ‘ne... ne...’ bağlacının ortasında kullanılmamıştır. Çünkü örnekte ‘ne... ne...’ bağlacının her bir kısmının kendine ait bir yüklemi vardır. Bu yüzden bu örneği B

¹⁰ ‘Ne... ne...’ bağlacı yerine alternatif bağlaçlar sunan ve ‘ne... ne...’nin muhakkak olumlu fiille getirilmesini belirten bazı kaynaklar şunlardır: Tahir Nejat Gencan, “Ne... Ne Bağlacı Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ocak 1970, C: XXI, S: 220, s. 264-274. Nurettin Koç, *Liseler İçin Yeni Dilbilgisi 1-2-3*, İnkılâp Yay., 1998, s. 216-219, 473.

¹¹ Tasnif başlıkları metinde olduğu gibi verilmeye çalışılmış, bir düzen sağlayabilmek ve tasnifler arasında birbirine gönderme yapabilmek adına her başlığa tarafımızdan A, B, C, D, E, F, G harfleri eklenmiştir.

¹² Fiille kastettiği yüklemidir.

grubunda verdiğimiz "Her "ne"den sonra bir fi'l-i müsbet ile teşkil olunan manzûm u mensûr sözler" (Mutlu 2014: 204) kısmında vermeliydi:

"Ne Keçeci-zâde familyasındanız ne de dalkavukluğa intisâbımız vardır." [Kemâl-Hürriyyet-Nutk-ı Hümayûn Hakkında Mülâhazât] (Mutlu 2014: 204).

B. Her "ne"den sonra bir fi'l-i müsbet ile teşkil olunan manzûm u mensûr sözler (Mutlu 2014: 204).

Bu tasnifin altında nesir örnekleri için ayrı bir başlık açmamıştır. Önce nazım, sonra nesir örneklerini vermiştir. Örnekler arasında beyitler olduğu gibi, mısralar da vardır. Nesirle ilgili örnekler tezimizde 207-209. sayfalar arasındadır. Kullanılan örnekler yapı bakımından tasnif başlığına uygundur. Sırasıyla nazma ve nesre örnek olmak üzere şunları verebiliriz:

"Merd odur bintü'l-inebden gayrı bezm-i hâssına / Hîç ne 'avret uğratur ne pâ-yı duhter bastırır" [Sâbit] (Mutlu 2014: 205).

"Mümteniü'l-idrâk olan zât-ı Bârî ki muhît-i küll-i eşyâ ve cünbiş-fermâ-yı zemîn ü semâ ve tertîb-sâz-ı nizâm-ı mahlûkât lâ-tuhsâdır; ne bizim gözümüze görünür ne elimizle tutulur." [Ziyâ Paşa-Emil Tercümesi] (Mutlu 2014: 207).

C. Her mısra'ın evvelinde bir "ne" ve âhirinde bir fi'l-i müsbet getirilerek itmâm edilen sözler (Mutlu 2014: 210).

Buradaki örnekler aslında yapı bakımından B grubundakilerle aynıdır. Ebüzziyâ Tevfik, buna rağmen bu grup için de ayrı bir başlık açmıştır. Tek fark burada 'ne... ne...' bağlacının bir mısradaki toplanmamasıdır. Her bir mısra kendi içinde tam bir hüküm bildirir. Ancak beyit anlamsal olarak iki mısranın toplamıyla bütünlüğünü tamamlar. Nazım için verilen örnekler beyit ve dörtlük formundadır. Bu grupta nesir için ayrı bir başlık açmıştır. Nazma örnek:

"Ne kand-ı nazm-ı şîrînîm gibi sükker olur hâsil / Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı" [Nef'î] (Mutlu 2014: 210)

Bu sûret-i inşâyâ muvâfık cümleler (Mutlu 2014: 212).

Ebüzziyâ Tevfik, 212-213. sayfalar arasında nesir için beş adet örnek vermiştir. Ancak verdiği beş örneğin beşi de yapı bakımından tasnif başlığına uygun değildir. Burada verilen örnekler bağlacın ya 'ne... ne...' şeklinde tek olduğu ve yüklemının ortada olduğu ya da 'ne... ne...'; 'ne... ne...' şeklinde ikili olduğu ve her 'ne... ne...' bağlacının yüklemının müstakil ve ortada olduğu tarzıdır. Verilen örneklerde 'ne... ne...' bağlacının her bir kısmının kendine mahsus bir yüklemi olmadığı için bunlar, A grubunda verdiğimiz "Birinci "ne"den sonra ve ikinci "ne"den evvel fi'l-i müsbet getirilmiş ebyât" (Mutlu 2014: 197) kısmında verilmeliydi. Ebüzziyâ Tevfik aşağıdaki ilk dört örnekte iki yüklem gördüğü için yanılmış, bunları şekilsel olarak nazımdaki 'ne... +yüklem / ne...+yüklem' kullanımına benzetmiş ve sıralı cümle formunda iki tane 'ne...+yüklem / ne...'; 'ne...+yüklem / ne...' olduğunu fark edememiştir.

"İnsân, görenekden çektiği meşakkati ne illetden görür ne killetden, ne zarûretten çeker ne esâretten." [Kemâl-Görenek] (Mutlu 2014: 212).

"Bir zamân mu'tâd-ı bâlîn ü pister, atlas u kemhâ idik, şimdi zulmet-serây-ı zîr-i hâkde ne bâlîn var ne firâş, ne nakd var ne kumâş." [Nevres-Mebâligü'l-Hikem] (Mutlu 2014: 212).

"Dahi me'lûf-ı hadem ü harem ve mâye-dâr-ı surre vü dirhem idik! Şimdi ne hadem var ne harem, ne surre var ne dirhem." [Kezâ-Mebâligü'l-Hikem] (Mutlu 2014: 212).

"Hâk ü hişt-ı mezâra sürülmekden ne firâk olunacak vücûhumuz var ne cibâhımız, istîlâ-yı fakr u ihtiyâc ile ne şükûhumuz kaldı ne sipâhımız." [Kezâ] (Mutlu 2014: 213).

Aşağıdaki örnekte de ‘ne...+yüklem /ne...’ şeklinde tek bir kalıp vardır. Yani burada da her bir ne’nin kendine mahsus bir yüklemi yoktur:

“Renos’dan geçmeğe *ne* gemi lâzım olur *ne* köprü; zîrâ Renos’un suyu benim askerime kifâyet etmez, kuruturlar.” [Kâtib Çelebi–Avrupa Târîhi] (Mutlu 2014: 213).

D. Birinci “ne”nin iğnâsıyla fi’l-i müsbetin ikinci “ne”den sonra getirildiğine misâl (Mutlu 2014: 213).

Burada da Nâilî’nin Na‘at’inden uzunca bir alıntı yapmış, bunun dışında nazım için örnek olarak mısra, beyit ve dörtlükleri kullanmıştır. Nazma örnek:

“*Ne* ‘azm-i kûşe-i râhat *ne* meyl-i hâb edelim / Girince dâmen-i maksûd ele şitâb edelim” [Nâbî] (Mutlu 2014: 216).

Bu sûret-i inşâiyeye muvâfık cümel ü ibârât-ı bülegâ (Mutlu 2014: 217).

Ebüzziyâ Tevfik, nesir için en çok örneği bu tasnifte vermiştir. Buradaki bazı örnekleri (beş tane) daha önce Muallim Nâcî’nin örneklerini eleştirirken vermesine rağmen yine vermiştir. Bu tasnife yapıcı uygun örnek:

“İlâhâ, Samedâ! Bende *ne* kabûl-i der-gâh-ı rahmet-i rahmânın olmağa istitâat ve *ne* dervâze-i mağfîretin halkasına vaz’-ı benân-ı istirhâma cesâret var ki müstağrak olduğum kulzüm-i hizlândan sâhil-i gufrâna vusûl müyesser olsun. Meger nedâmetim bâis-i mağfîret ve melâletim sebab-i merhamet ola...” [Sinân Paşa–Tazarruât] (Mutlu 2014: 218).

Ebüzziyâ Tevfik, ‘ne... ne...’ bağlacının her bir ne’sinin kendisine ait fiili olan aşağıdaki örneği de bu tasnifte değil, B grubunda “Her “ne”den sonra bir fi’l-i müsbet ile teşkil olunan manzûm u mensûr sözler” (Mutlu 2014: 204) kısmında vermeliydi:

“Dîde-i hakikat-bîn ile dikkat olursa *ne* tarîkatden eser bedîdâr ve *ne* hakikatden haberleri vardır.” [Nevres–Mebâligü’l-Hikem] (Mutlu 2014: 219). Ebüzziyâ Tevfik, bu örnekte muhtemelen –Dir bildirme ekini fark edememiştir.

E. Birinci “ne”nin iğnâsıyla ikinci “ne”den sonra fi’l-i müsbet getirilmiş ebyât (Mutlu 2014: 222).

Bu tasnifte D grubundaki yapıların aynısını ele almıştır. Yani bu başlığın herhangi farklı bir tasnif kıymeti yoktur. Nazım için örnekler vermişse de nesir için vermemiştir.

F. “Ne”nin iki def‘a îrâdından sonra kâh teşyîd-i hükm için ve kâh te’yîd-i müddeâ için bir üçüncü “ne” ile inşâ kılınan kelîmât-ı manzûme (Mutlu 2014: 224).

Başlıkta nazma örnekler verileceği söylenmişse de 225-226. sayfalarda nesir örnekleri de vardır. Sırasıyla nazma ve nesre şunları örnek olarak verebiliriz:

“*Ne* kânûna *ne* cebr ü zora *ne* hünkâra tâbi’dîr / Bu bender-gehde herkes dirhem ü dinâra tâbi’dîr” [Ziyâ Paşa] (Mutlu 2014: 224).

“Bir def‘a Celâlî unvânın alan kimsenin: “Cehûd îmâna gelmez, merd-i mülhid tövbe-kâr olmaz.” fehvâsınca *ne* îmânına *ne* İslâm’ına *ne* tövbesine i’timâd olunurdu.” [Peçevî–Târîh, Cild-i Sâni, Sad 334] (Mutlu 2014: 226).

Aslında burada ele aldığı örnekler yapıcı diğer tasniflerin içine alınabilecek tarzdadır. ‘Ne... ne...’ bağlacının tekrar edilmek suretiyle söylenmek isteneni pekiştirdiği bilinen bir durumdur. Bundan dolayı, bu tasnifin çok bir önemi ve kıymeti yoktur. Çünkü burada aslolan ‘ne... ne...’ bağlacının anlamsal olarak değil, yapısal olarak, yani yükleme göre durumunu tayin etmek ve tasnifini yapmaktır. Mesela verdiği örnekler doğrultusunda şöyle bir tasnif yapabilirdi:

a) Yükleme 'ne'lerin en sonunda olanlar: 'Ne...+ne...+ne...+yüklem'. Nazma örnek: "Şöyle ser-mest-i mey-i 'aşk-ı ilâhî olsak / Ki *ne* dîdâr *ne* hûr u *ne* behiştin görsek" [Fehîm] (Mutlu 2014: 224).

Nesre örnek: "Efkâr u mütâlaâtında *ne* ihtirâs *ne* taassub *ne* mutasallif-âne taraf-gîrlük eseri hissolunur." [Ahmed Şuayb-Emil Fage'ye Dâir Mülâhazât] (Mutlu 2014: 226).

b) Yükleme birinci 'ne'den sonra getirilenler: 'Ne...+yüklem+ne...+ne...' Nazma örnek: "*Ne* himmet kâr-gerdir *ne* taleb *ne* hüsn-i isti'dâd / Sezâ-yı vasl-ı cânân olmağa 'âlemde baht ister" [Gâzi Girây] (Mutlu 2014: 224).

Nesre örnek: Metinde buna uygun örnek yoktur.

c) Yükleme ikinci ve üçüncü 'ne'lerden sonra getirilenler: 'Ne...+ne...+yüklem+ne...+yüklem'. Nazma örnek: "Şâmil yine hep dâ'ire-i 'âleme nûru / *Ne* maşrıki *ne* mağribi var ne sefer eyler" [Nef'î] (Mutlu 2014: 225).

Nesre örnek: "*Ne* aklen ve *ne* de naklen çatal ile yemek yiyen bir âdemle bir sofrada bulunmak ulemâyâ memnû'dur, *ne* el ile yemek yiyen insânî iğrendirecek kadar müstekrehdir." [Kemâl-Görenek] (Mutlu 2014: 226).

d) Her bir 'ne'nin kendi yüklemi olanlar: 'Ne...+yüklem+ne...+yüklem+ne...+yüklem'. Nazma örnek: "*Ne* sendendir *ne* bendendir *ne* baht-ı kîne-verdendir / Bu derd-i ser humâr-ı neşve-i câm-ı kaderendir" [Nâbî] (Mutlu 2014: 225).

Nesre örnek: "Artık *ne* dostî-i hakîkî kalır, *ne* ta'zîm-i ciddî görülür, *ne* i'timâd-ı esâsî bulunur." [Saîd Beğ-Fezâil-i Ahlâkiyye] (Mutlu 2014: 226).

Bazı örneklerde 'ne... ne...' bağlacı üç, dört, beş, altı... defa kullanılabilir. Bu tarz örneklerde de kıstas yapı bakımından aynı olmak olmalıdır. Mesela:

"Tanzîmât i'lân olunmamış olaydı *ne* Mısır mes'elesini tesviye edebilirdik *ne* memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ gürültülerini birkaç kerreler def'e muktedir olurduk *ne* Kırım muhârebesinden gâlib-âne kurtulabilirdik *ne* de Cidde ve Sûriye ve Girit beliyelerine karşı hayâtımızı muhâfazaya imkân bulurduk." [Tanzîmât Hakkında Mülâhazât] (Mutlu 2014: 226).

e) Yükleme birinci 'ne'den sonra getirilen ve ikinci ile üçüncü 'ne'lerin yüklemeleri ortak ve sonda olanlar: 'Ne...+yüklem+ne...+ne...+ortak yüklem'. Nazma örnek: "*Ne* şâh-ı dehre mensûbuz *ne* mün'im *ne* gedâyız biz" [Rûhî] (Mutlu 2014: 225).

Nesre örnek: Metinde buna uygun örnek yoktur.

G. "Ne"den evvel fi'l-i menfî getirilmesi hakkında müşerrihîn-i kavâide "ne" edâtının evvel dahi müsbet getirilmek lâzime-i kâide olduğunu isbât ma'razında ebyât (Mutlu 2014: 226-227).

Ebüzziyâ Tevfik, son olarak 'ne... ne...' bağlacından önce olumsuz yüklem getirilmesi hakkında kaidecilerimizin iddialarını geçersiz kılmak adına 'ne... ne...' bağlacından önce olumlu yüklem getirmenin kural gereği olduğunu örnekler vererek ispatlamaya çalışmıştır. Ancak verdiği örneklerin bir kısmı önceki sayfalarda verdiği örneklerin tekrarıdır. Nesir kısmında ise Sinân Paşa'dan iki örnek vermiştir. Fakat verdiği örneklerin ikisi de tasnif başlığına uygun değildir. Aşağıda çizilerek gösterilen kısımları Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacının bulunduğu ikinci cümlelerin yüklemi zannetmiştir. Hâlbuki yüklem birinci cümlelere aittir. Bunlar fiilsiz, yani yüklemsiz teşkil edilen kesik ibarelerdir:

"İlâhî gönül mülkünde garîbim, *ne* yâr u *ne* gam-hâr! İlâhî dil ikliminde vahîdim, *ne* mûnis ü *ne* dil-dâr" [Sinân Paşa-Tazarruât] (Mutlu 2014: 228).

“İlâhî tîh-i hayretde giryânım, *ne menn ü ne selvâ*, İlâhî kulzüm-i helâkde hayrânım, *ne reh-ber ü ne Mûsâ*” [Kezâ–Tazarruât] (Mutlu 2014: 229).

Son olarak Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde Mahmûd Ekrem’i eleştirirken Recâizâde’nin bahsetmediği bir dördüncü şekil olan ve “cümleleri fi’lsiz¹³ teşkil eden terkîbâtır” (Mutlu 2014: 176) dediği kesik ibareleri şu şekilde açıklamıştır: “Zâten bu “ne” edâtı bâlâda da beyân olduğu üzere bize lisân-ı Fârisiden intikâl etmiş olduğu cihetle şâirlerimizin hemen umûmî inşâd ettikleri ebyâtda bu sûret-i inşâiyye-i Fârisiyyeyi taklîd ü isti’ mâl etmiştir.” (Mutlu 2014: 177). Ebüzziyâ Tevfik, bu kullanımın farkında olmasına rağmen kesik ibarelerden sadece Recâizâde’yi eleştirdiği kısımda bahsetmiş ve bu yapıları tasnif ve örneklendirme yaptığı kısma almamıştır. Ebüzziyâ’nın dikkatinden kaçmayan şeyleri daha iyi yansıtacağından bu kullanımların da buraya alınması ve verdiği örneklerden birkaçına yer verilmesi uygun görülmüştür. Bu kısımda mesela atasözlerinden: “Ne sakala minnet ne bıyığa.” örneği geçmektedir. Ayrıca beyitler de tasnif edilerek aşağıdaki gibi verilmiştir:

Bâlâdaki sûret-i inşâiyyeye muvâfık akvâl-i manzûme (Mutlu 2014: 177).

“*Ne zabt-ı hakim-i şer’î ne hükm-i zâbit-i ‘aklî / Cünûn iklimini seyreyleyenler râhatın söyler*” [Râgıb Paşa] (Mutlu 2014: 177).

Bunu birinci mısra’ da îrâd ettikleri gibi mısra’-ı sâinde de îrâd ederler (Mutlu 2014: 177).

Burada ‘ne... ne...’ bağlacının ikinci mısrada getirildiği örnekleri vermek için böyle bir tasnif yapmasına rağmen daha önce verdiği ‘ne... ne...’ bağlacının birinci mısrada getirildiği örneklerden tekrar örnekler vermiştir:

“Birdir bana şimden girü çün zillet ü gurbet / *Ne bîm-i gam-ı dehr ne pervâ-yı zamâne*” [Nef’î] (Mutlu 2014: 177).

Te’kîd-i hükm için “ne”lerin üçer, dörder def’a tekrâr olduğu da vardır (Mutlu 2014: 178).

“Biz du’â niyyetine el açarız hâlisçe / *Ne tekellûf ne tasannu’ ne garaz ne îhâm*” [Sâbit] (Mutlu 2014: 178).

İki mısra’ dan her birinde tekrâr olduğu da vardır (Mutlu 2014: 178).

“*Ne ümîd-i mihr ü ne imkân-ı kurb / Ne bende tahammül ne sende vefâ*” [Rûhî] (Mutlu 2014: 178).

Bu sûreti birinci münşimiz olan Sinân Paşa nesrinde de isti’ mâl etmiştir (Mutlu 2014: 178).

“İlâhî gönül mülkünde garîbim. *Ne yâr u ne gam-hâr*, İlâhî dil ikliminde vahîdim. *Ne mûnis ü ne dil-dâr*” [Tazarruât] (Mutlu 2014: 179). Yukarıda tasnif başlığına uygun vermediğini söylediğimiz bu örneği bu tasnifte doğru bir şekilde vermiştir.

2. Ebüzziyâ Tevfik’in Ne Edât-ı Nefyi’de Faydalandığı Kavait/Belâgat Kitapları ile Muallim Nâci’nin Mecmûa-i Muallim’deki Ders Notları ve Bunlar Hakkındaki Eleştiri ve Değerlendirmeleri

Türk dilinin ilk grameri Kâşgarlı Mahmut’un *Kitâbü Cevâhirü’n-Nahvi fi Lûgati’t-Türk* olmasına rağmen eser bugün elde mevcut değildir. Bu yüzden Türk gramerlik tarihi *Dîvânü Lügâti’t-Türk* ile başlatılır. Batı Türkçesinin ilk grameri ise 1530’da Veziriazam İbrahim Paşa adına sunulan Bergamalı Kadri’nin *Müeyyiretü’l-Ulûm*’udur (Dilâçar 1971: 126-128, Usta 1993: 283, Karahan 2010: 9). İlk gramer kitabımız olmakla birlikte *Müeyyiretü’l-Ulûm*, Türkçenin kurallarının daha çok

¹³ Yani yüklemlesiz. Çünkü Ebüzziyâ Tevfik, yüklem olarak hem isim hem de fiil kökenli yüklemeleri kastetmektedir.

Arapçanın gramer kurallarına uydurulması şeklinde hazırlanmıştır. Ancak eser, Türkçenin temel kurallarını ihtiva etmesi ve Batı Türkçesi ile yazılmış olması dolayısıyla önemlidir (Karabacak 2002: IX).

Tanzimat dönemine gelindiğinde hem eğitim konusunda yapılmak istenen düzenlemeler hem de Türkçenin kendine has bir gramerinin olmaması, Tanzimat aydınlarını bu konu üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Türkçenin temel yapısı göz önünde tutulmakla birlikte bu dönem kavait kitaplarında Arap gramerliliği metodu ve Fransız gramerliliği metodu baskındır (Levend 2010: 168). Buna rağmen 19. yüzyıl, kavait kitapları açısından verimli bir dönemdir (Dilâçar 1971: 130, Karahan 2010: 10). Burada Ebüzziyâ Tevfik'in *Ne Edât-ı Nefyi*'de istifa ettiği, zaman zaman eleştirdiği ve değerlendirdiği bazı Tanzimat dönemi kavait ve belâgat kitapları üzerinde durulacaktır.

2.1. Kavâid-i Osmâniyye, Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) ve Fuâd Paşa (1815-1869)

Ahmed Cevdet Paşa'nın Fuâd Paşa ile birlikte hazırladıkları *Kavâid-i Osmâniyye*, Encümen-i Dâniş'in ilk kitabı olarak 1851'de taş basma olarak basılmış ve Türk dilinin ilk Türkçe yazılmış gramer kitabı olarak kabul edilmiştir (Özkan 2000: 29).

Ebüzziyâ Tevfik, *Kavâid-i Osmâniyye*'ye 'ne... ne...' bağlacı için başvurmuştur. Bağlacın olumsuz yüklemle veya fiilimsi ile kullanımı hakkında eserde herhangi bir bilginin olmadığını ifade etmiş ve Ahmed Cevdet Paşa, Fuâd Paşa ve *Kavâid-i Osmâniyye* hakkındaki düşüncelerini yer yer belirten ifadelere yer vermiştir. *Kavâid-i Osmâniyye* hakkında şunları söylemiştir: "Fuâd ve Cevdet Paşa merhûmların müştereken te'lif ettikleri Kavâid-i Osmâniyye'de münderic zavâbit-ı lisâniyyemiz, bu iki zâtın sâye-i himmetinde teşekkül etmiş olmayıp belki kavmimizin -mâ-bihi'-ş-şerefi- olan Osmânî unvânını aldığı târîhden beri söyleyegeldiği lisânın usûl ve kavâid-i mahsûsası bu zâtların kalem-i ma'rifetiyle birinci def'a olarak kitâb şeklini almıştır." (Mutlu 2014: 168). Ebüzziyâ'nın sözlerinden anlaşıldığı gibi dilin kuralları kendisinde zaten vardır. Ahmed Cevdet Paşa ve Fuâd Paşaların yaptıkları ise dilde var olan bu kuralları ve kullanımları marifet kalemiyle ilk defa yazıya geçirmeleri olmuştur.

Eserde, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye* adlı eseri yalnızca ismen geçmektedir. Bunun sebebiyse *Kavâid-i Osmâniyye*'nin yeniden yayımlanmış olmasına rağmen onda da 'ne... ne...' bağlacının olumlu ve olumsuz yüklem ve fiilimsi ile ikili kullanımını gösterir herhangi bir ibarenin olmadığını ortaya koymak istemesidir. Ebüzziyâ Tevfik'in, Ahmed Cevdet Paşa'nın ilmî şahsiyeti hakkında söylediği şu sözler önemlidir: "Cevdet Paşa merhûmun ise hakikaten "sûhtece" tahsîl görmüş ve muahharan müktesebât-ı ilmiyyesini zamân ü mekânın yardımıyla birkaç kat tezyîd ü tezyîn etmiş olduğunu ve binâen-aleyh def'a-i sâniye tab'ında eski Kavâid-i Osmâniyye'yi "tertîb-i cedîd" üzere yeniden tasnîf eylemiş olmasına nazaran "ne" edâtı hakkında dahi eger iki sûret-i isti'mâl bulunmuş olsa onu da kayd ü îzâh etmesi lâzım geleceğini herkes tasdik eder. Hâlbuki bu iki zâtın ikisi de velev ihtiyâten olsun, kitâblarında öyle bir kayd da bulunmamıştır." (Mutlu 2014: 172). *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye* Esra Karabacak tarafından yayımlanmıştır.¹

2.2. Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân, Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi (1802-1864)

*Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân*¹⁴, Abdurrahman Fevzi Efendi tarafından 1847 yılında yazılmaya başlanmışsa da 1881'de basılabilmıştır. Agâh Sırrı Levend, 1847 yılında yazılmaya başlandığı için Tanzimat devrinde meydana gelen ilk gramer olma onurunu taşıdığını ve içerisinde birçok yeni kelime ihtiva ettiğini söyler (Levend 2010: 168). Agop Dilâçar da bu eserin büyük oranda "orijinal bir Türkçe gramer" vasfını haiz olduğunu, Türkçenin orijinal bir şekilde çözümlenerek incelendiğini ve eserde yeni terimlerin kullanıldığını ifade eder (Dilâçar 1971: 131). Ebüzziyâ Tevfik de eserle ilgili söyledikleriyle Agâh Sırrı Levend ve Agop Dilâçar'la hemen hemen aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Bu husus, hem Kıstâsü'l-Lisân'ın önem ve değerine yönelik önemli bir mutabakattır

¹⁴ Eserin ismi *Ne Edât-ı Nefyi*'de ya *Kıstâsü'l-Lisân* ya da *Mikyâsü'l-Lisân* olarak geçmektedir. Eserin tam ve doğru ismi *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân*'dir.

hem de Ebüzziyâ Tevfik'in eserin önemini şahsî kanaatleriyle anlatması ve dönemin yine önde gelen kavait kitaplarından *Kavâid-i Osmâniyye* ile kıyaslayarak açıklaması bakımından kayda değerdir. Aşağıda verilen pasajda görüleceği gibi *Mikyâsü'l-Lisân* Ebüzziyâ Tevfik'e göre *Kavâid-i Osmâniyye'den* daha detaylı ve daha kadimdir. Ebüzziyâ Tevfik, *Mikyâsü'l-Lisân*'ın *Kavâid-i Osmâniyye'den* çok daha evvel yazılmaya başlandığını, ayrıca *Kavâid-i Osmâniyye'nin* içeremediği birçok sarf ve nahiv kuralını içerdiğini şöyle ifade etmiştir: “Hâlbuki Kavâid-i Osmâniyye'nin te'lfî, “Encümen-i Dâniş'ce” bu iki zâta tavsiye olunduğu târîhden pek çok zamân mukaddem fuzalâ-yı milletden Kütahyalı Abdurrahman Efendi tarafından “Kıstâsü'l-Lisân” nâmıyla tasnîfine mübâderet olunarak yirmi beş senelik bir cehd-i istikrâî sâyesinde ikmâl olunan kitâb, –Kavâid-i Osmâniyye'nin yüzde birini ihtivâ edemediği– nice kavâid-i sarf u nahvimizi iştîmâl eylemiştir.” (Mutlu 2014: 168).

Ebüzziyâ Tevfik'in, Abdurrahman Fevzi Efendi'nin dil konularındaki engin bilgisini, bilgece tedkiklerini ve derin araştırmalarını takdir eden şu açıklamaları da eserin tarihî önemi ve içeriğinin niteliği açısından oldukça önemlidir: “Abdurrahman Efendi merhûmun Mikyâsü'l-Lisân'ını görenler, bu zâtın husûsât-ı lisâniyedeki ihâta-i külliye ve tedkîkât-ı âlim-ânesini tasdikde tereddüd etmezler. Çünkü lisânımızın altı asırlık târîh-i husûsîsi tettebbu' edilecek olsa Türkçemiz hakkında bu rütbe tahkîkât-ı amîka ve istikrâât-ı mühimmede bulunmuş bir sâhib-i ma'rifet olduğu teslîm olunur.” (Mutlu 2014: 172).

Bunların dışında Abdurrahman Fevzi Efendi'nin incelemesini Aydın ahâlisinin ağız özelliklerine kadar genişletmesi Ebüzziyâ Tevfik tarafından takdirle karşılanmıştır. Bununla ilgili sözleri şöyledir: “Kavâid-i lisâniyyemizi kâfil olan şu iki kitâb “ne” edât-ı nefyinin iki vechile isti'mâlini bildirmiyor. Her ikisi de sûret-i mükerrerede îrâdî ile berâber ibâreyi fi'l-i müsbet ile itmâm ediyor. Hattâ Mikyâsü'l-Lisân, bu harfin bir fie-i kalîle –Aydın ahâlîsi– tarafından “harf-i terdîd” olarak kullanıldığına kadar tevsî'-i tahkîkât eylemiştir.” (Mutlu 2014: 172). Burada bir konuya değinmekte fayda görüyoruz. 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yazılmış olan kavait kitaplarımız, yazı dili grameri olmalarına rağmen yer yer Anadolu ve Rumeli ağızları hakkında ufak tefek bilgiler verebilmektedir (Karahan 2011: 35). Ebüzziyâ Tevfik de ‘ne... ne...’ bağlacının yazı dilindeki durumunu açıklarken kaynak olarak kullandığı *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân*'ın Aydın ağızı ile ilgili kısmını eserinde kullanmıştır. Aydın ağızının yazı dilindeki kullanımın aksine ‘ne... ne...’ (edât-ı nefy) manasında ‘ya... ya...’ (edât-ı terdîd) kullandıklarını ve iki şeyden birini tercih anlamı içinse ‘ya... ya...’ (edât-ı terdîd) yerine ‘ne... ne...’ (edât-ı nefy) kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁵ Abdurrahman Fevzi Efendi, muhtemelen Kütahyalı olduğu için eserinde yazı dilinde görülmeyen bu detaya yer vermiştir. Buradan ve eserin başka yerlerinde geçen halk ağızı / konuşma dili ile ilgili açıklamalarından Ebüzziyâ Tevfik'in yazı dilinden başka konuşma dilinin kullanım özelliklerinden de faydalandığını ve halkın dil kullanımına aşırı ilgili olduğunu ve önem verdiğini görüyoruz. Ali Ulvi Elöve, Dördüncü Türk Dili Kurultayı'nda sunmak üzere eserin ilk altmış iki terimini kendi türettiği karşılıklarla hazırlamıştır. Eser, ayrıca Jean Deny'nin *Grammaire de la Langue Turque* adlı eserinin tercümesinde Ali Ulvi Elöve'ye yön göstermiştir (Adaklı 2011: 2020). Eser üzerinde Esra Karabacak danışmanlığında yapılmış tezler vardır.ⁱⁱ

2.3. Esrâr-ı Belâgat, Bereketzâde İsmâîl Hakkı (1851-1918)

Bereketzâde İsmâîl Hakkı, son dönem Osmanlı âlimlerindedir (Okuyan 1992: 490). *Esrâr-ı Belâgat*, Mukaddime (1899) ve Cüz-i Evvel (1900) olmak üzere iki ayrı kitap olarak yayımlanmıştır. Mukaddime'de belâgat, Cüz-i Evvel'de ise üslup ve fesahat konuları işlenmiştir (Gürbüz 2009: 1). İsmâîl Hakkı, Tanzimat döneminde belâgat konusunda da ortaya çıkan yerli kalma ile Batılılaşma mücadeleleri arasında kendisine farklı bir yol çizmiş ve *Esrâr-ı Belâgat*'te klâsik belâgat anlayışı ile Batı retoriğini birleştirmeye ve yeni bir terkip oluşturmaya çalışmıştır (Gürbüz 2009: 16). İsmâîl Hakkı,

¹⁵ Erkan Salan'ın Aydın ağızlarındaki bu kullanımla ilgili bir makalesi vardır. Bk. Salan 2015: 43-50.

tamamlanamayan bu eserinde gerçekten eski ile yeniyi, eskinin asıl kaynaklarına giderek birleştirmek ve birleşen noktalarını ortaya koymak ister (Yetiş 2006: 8).

Ne Edât-ı Nefyi'de İsmâîl Hakkı ile ilgili olumlu bir değerlendirme yoktur. Ebüzziyâ Tevfik, İsmâîl Hakkı'yı özellikle dört açıdan eleştirmiştir. Birincisi, 'ne... ne...' bağlacının kullanımı hakkında İsmâîl Hakkı'nın konuyu kendince yorumladığını düşünmekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bundan birkaç sene mukaddem mahkeme-i istînâf hukûk a'zâsından Hakkı imzâsıyla neşredilen "Esrâr-ı Belâgat" nâmında bir risâlede dahi bu harf mevzi'-i¹⁶ bahse konulmuşdur. Bu zât ise mes'elenin ehemmiyyetinden bahs ile "ne" nefy-i mükerreri hakkında vâki' olan tedkikâtını beyândan sonra indî birtakım te'vîlât ile iki sûretin de cevâz-ı isti'mâli hükümünü i'tâ eylemiştir." (Mutlu 2014: 170).

İkinci olarak, güya okuyup araştırma sonucu verdiğini söylediği örnekleri hiç araştırıp tedkik etmeden tahrif edilmiş şekliyle Muallim Nâcî'den olduğu gibi alıp kullanmasını eleştiren Ebüzziyâ şunları dile getirmiştir: "Garîbdir ki "Esrâr-ı Belâgat" sâhibi de Mecmûa-i Muallim'de bu mısra'ın sûret-i muharrefesini görmekle -güyâ eser-i tetebbu' vü tedkiki imiş gibi- aynen kitâbına nakl ve "Nefy-i mükerrerin taalluk ettiği kelime müteaddid olduğu hâlde eger o kelime nefy-i mükerrerin mecmûuna takaddüm etmiş ise menfi' îrâd edilir." kavline şâhid addetmiştir." (Mutlu 2014: 188). Çünkü Ebüzziyâ Tevfik, 1287 tarihinde Vezirhanı'nda, Tatyos Matbaası'nda 22 punto Mühendisyan harfleriyle birinci defa temsil olunmuş olan Rûhî Divanı'nın sekseninci sayfasına müracaatı külfet saymayacak her araştırmacının dördüncü satırda beytin "Bir devrde geldik bu fenâ 'âleme biz kim / Âsâr-ı kerem 'var' ne beşerde ne melekde" şeklinde 'var' yüklemiyle var olduğunu göreceklere delil göstermiştir (Mutlu 2014: 187-188). Ebüzziyâ Tevfik, bir yerden alıntılanan örnekleri araştırmacı ve sorgulayıcı bir tutumla sunma konusunda haklı olsa da ne yazık ki kendisi de ara söz kullanıp "-birçok yazma nüshalarından sarf-ı nazar-" (Mutlu 2014: 187) diyerek Rûhî'nin sadece matbu Dîvân'ını kullanmış ve kendisini İsmâîl Hakkı'nın durumuna düşürmüştür. Ebüzziyâ Tevfik, Rûhî Dîvânı'nın matbusuna bakarak araştırmacı kişiliğini öne çıkarmasına rağmen, yine yanlı bir yaklaşımla ve kuralcı bir tutumla hareket etmiş ve farkında olmasına rağmen gerçeklerin tamamını gün yüzüne çıkarmamıştır. Sadece kendi düşüncesini destekleyen örneği almakla yetinmiş ve yazma nüshaları göz ardı ederek kuralı koruma kaygısıyla hareket etmiştir. Çünkü yazma nüshalarda beytin 'yok' şeklinde mevcut olması ihtimal dahilindedir.

Üçüncü olarak eleştirdiği konuya verdiği örneklerin Muallim Nâcî'den kopyalanması ve kendisinin verdiği örneklerin az ve niteliksiz olmasıdır. Ebüzziyâ, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu zâtın "ne" edâtı hakkındaki mütâlaası ise Muallim merhûmun taksîmât-ı selasesini aynen kabûl etmiş görünmemek için takdîm ü te'hîr-i elfâz tarîkıyla, hattâ onun istîşhâd ettiği mısra'-ı Rûhî'nin sûret-i muharrefesi ile Şeyh Gâlib'in beytini aynen îrâd etdikden sonra Reşîd Paşa'nın bir eserinden ve Fâtih Tercüme-i Hâl'inden fi'l-i menfiyi şâmil iki cümle kaydetmekle berâber kendi tarafçığından da üç misâl tertîbinden ibâretidir." (Mutlu 2014: 194). İsmâîl Hakkı'ya ait olan üç örnekten de görüldüğü gibi imalı bahsetmektedir.

Dördüncü olarak edebî konularda edebî olmayan örnekleri, yani resmî dilden örnekleri eserinde kullanması hakkında şunları söylemiştir: "Reşîd Paşa'nın kudret-i kalemiyyesi ne mertebe bâlâ-ter bulunursa bulunsun -başka bir yerde dahi söylediğimizi burada da tekrâr eder ve deriz ki: -Mesâil-i edebiyede lisân-ı resmîde yazılmış şeylerden misâl getirmek, mâliye defâtirini karıştırmakla fenn-i hesâb tedvînine çalışmak kabîlinden olur." (Mutlu 2014: 194). Yine aynı bakış açısıyla adını *Esrâr-ı Belâgat* koyduğu eserinde mahkeme sicillâtından verdiği "Ne müddeî ve ne de müddeî-aleyh gelmedikleri gibi, taraflarından vekîl dahi göndermemişlerdir." örneğinden dolayı İsmâîl Hakkı'yı müsamahakâr ve laubali mizaçlı olarak nitelendirmiş ve şunları söylemiştir: "İnsân ne kadar müsâmahakâr veyâ lâübâlî-meşreb olsa "Esrâr-ı Belâgat" nâmını verdiği bir kitâba mahkeme sicillâtından misâl getirmek semâhatinde bulunmaz. Bâ-husûs mahkeme sukûkuna âid ta'bîrât ü istîlâhât ile olsa olsa husûsât-ı adliyyede istîşhâd olunur, mesâil-i edebiyede değil. "Li-küllî makâlin makâm" kazıyyesi ise

¹⁶ Kelime metinde mevzi' olarak okunmaktadır. Bk. Tevfik 1909: 13. Ancak mevzû-i bahs olması gerekir.

Hakkı Efendi'ye mechûl olmasa gerekir.” (Mutlu 2014: 195). Çünkü Ebüzziyâ Tefvîk, insanların güzellik anlayışına hitap eden edebî eserlerde verilen örneklerin yine edebî eserlerden verilmesi gerektiğinden yanadır. Bu eser de belâgatle ilgili olduğu için içinde mahkeme evrakından örnekler verilmesi doğru değildir. Çünkü her sözün söyleneceği bir makam vardır.

Esrâr-ı Belâgat'te geçen bir örneği ele alan Ebüzziyâ Tefvîk'in değerlendirmelerinden cümlede mantıklı bir anlam aradığını ve kelimelerin nüanslarıyla ilgili hassasiyetini gözlemleyebiliyoruz. Örnek şu şekildedir: “Şu fakîr âdeme âlem yardım etmiş iken ne onun ne de bunun muâvenet ü muvâsâtda bulunmamaları herkesin nefretini celbetmiştir.” Evvelâ bu fikra-i mürettebede mantık yok. Bir âdeme ki âlem yardım etmiş, ya'nî bir ekseriyyet-i uz mâ muâvenetde bulunmuşdur; bi't-tabi şunun, bunun muâvenetine ihtiyâc kalmamak lâzım gelir. O hâlde iki şahsın muâvenetde bulunmamak ile ma'yûb olması iktizâ etmez. Hâlbuki bu ibâre muvâfık-ı mantık olmak için şu sûretle tashîhe muhtâcdır: “Şu bî-çâreye ganî vü fakîr birçok âdem ibzâl-i âtîfetde bulunmuş iken ser-efrâz-ı ashâb-ı sâ mân olan fülân ve fülânın dirîg-i mürüvvet etmesi nefret-i âmmeyi müceb olmuşdur.” (Mutlu 2014: 195). Buradan Ebüzziyâ Tefvîk'in dili kullanmada ve kelime seçiminde ne kadar hassas ve özenli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Ebüzziyâ Tefvîk, *Esrâr-ı Belâgat*'in örnekleri konusunda haklı ve çok önemli noktalara temas etse de 'ne... ne...' bağlacının olumsuz fiilimsilerle kullanıldığı bu örnekleri konuyu başka yerlere çekerek kabul etmeme gayretiyle ve yine kuralı koruma kaygısıyla hareket etmiştir ki bu da bilimsel bir bakış açısı değildir.

Mehmet Gürbüz, *Esrâr-ı Belâgat*'in tekrar basılmamasını Bereketzâde İsmâîl Hakkı'nın mektep muallimi olmamasına ve konuyla ilgili yazmış olduğu eserlerin okullarda okutulmuş dersleri içermemesine bağlamıştır. Bunun dışında Bereketzâde İsmâîl Hakkı'nın eserinde Ebüzziyâ Tefvîk'in de bahsettiği gibi iki şirket arasında yapılan mukavele ve gazete haberi gibi güncel metinleri değerlendirmeye aldığına değinmiştir (Gürbüz 2009: 3). Kâzım Yetiş'in belirttiği üzere gramer kaideleri ve belâgat kuralları bir dilde yazılmış olan güzel eserlerden çıkarılmalıdır (Yetiş 2006: XIII). Ebüzziyâ Tefvîk'in, İsmâîl Hakkı'nın seçtiği örneklerin zaafiyetinden faydalanarak ve isabetli eleştiri noktaları bularak savunduğu iddiayı haklı çıkarma adına gösterdiği çaba, eleştiri dehası ve dikkati açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Ancak 'ne... ne...' bağlacını olumlu yüklem ve fiilimsilerle kullanma çabası bir kenara bırakılırsa Ebüzziyâ Tefvîk'in, dilde mantık kurallarını gözeten, dili doğru kullanmaya çalışan, eserlerinde kullanmak üzere seçtiği örneklerin estetik zevke de hitap etmesini isteyen bir şahsiyet olduğu söylenebilir. *Esrâr-ı Belâgat*'in tekrar basılmamasında bu faktörlerin oldukça etkili olduğu muhtemeldir. *Esrâr-ı Belâgat* hakkında Süleyman Çaldak danışmanlığında yapılmış bir yüksek lisans tezi vardır.ⁱⁱⁱ

2.4. Ta'lim-i Edebiyyât, Recâizâde Mahmûd Ekrem (1847-1914)

Ta'lim-i Edebiyyât, Recâizâde Mahmûd Ekrem'in “tarz-ı cedîd” üzere okutulacak olan ders için Ekim 1879 yılında tayin edildiği Mekteb-i Mülkiyye'de Edebiyyât-ı Osmâniyye hocası olarak okuttuğu ders notlarının kitaplaştırılmış hâlidir. *Ta'lim-i Edebiyyât*, belâgat ve edebiyat nazariyesi tarihimiz için bir dönüm noktası mahiyetindedir (Yetiş 2006: 20-22). Eser, 1879 yılında litografya (taş basma) usulüyle, 1882'de de matbu bir şekilde yayımlanmıştır (Sazyek 2013: 2228). *Ta'lim-i Edebiyyât*, başta adı olmak üzere içeriği ve tasnifleri ile belâgat ve inşâ geleneği açısından kendinden önceki eserlerden farklı bir çizgidedir. Eser, Arap belâgatının meânî, beyân ve bedî tasnifinin yerine, yeni bir sınıflandırmayla dört ana bölümden meydana gelmiştir. Batı retorikini esas alan, aynı zamanda eski belâgat kurallarından da faydalanan Recâizâde Mahmûd Ekrem, eseriyle alana yeni bir üslup ve nazariyat kitabı kazandırmış ve bu açıdan gelenekçi kesimler tarafından tenkit edilirken alana yeni bir bakış açısı kazandırdığı için bazı kesimlerce de takdir edilmiştir (Yetiş 2010: 514-515). Recâizâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât* ile bizde ilk defa Arapçadan ayrı bir dil olan Osmanlı Türkçesinin

ayrı bir belâgati olması gerektiği üzerinde durmuş ve Türk edebiyatına millî belâgat hassasiyetini ve düşüncesini kazandırmıştır (Yetiş 2006: 23).

Ta'lim-i Edebiyyât, Ebüzziyâ Tevfik için oldukça önemli bir kaynaktır. Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacının ikili durumunu anlatırken düşüncelerine tamamen uymasa bile en yakın ve tatmin edici açıklamaları *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta bulmuş ve düşüncelerini bu yolla genişleterek 'ne... ne...' bağlacının olumsuz yüklem veya olumsuz fiilimsi ile kullanılma sebeplerini kavait ve belâgat kitabı yazarlar arasında en evvel Recâizâde Mahmûd Ekrem'in tespit ettiğini ifade etmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde'nin meselenin kökenini bulmasına rağmen bağlacın kullanımı ile ilgili net bir hüküm vermemesini ve bağlacın kullanımını muktezâ-yı hâl ü makâma bırakmasından dolayı konuyu daha güç bir duruma sokmasını şöyle eleştirmiştir: "Biraz zamân sonra Recâizâde Ekrem Beğ, Mekteb-i Mülkiyye'de edebiyât tedrisine me'mûr olmağıla, sâir husûsât-ı edebiyede olduğu gibi halka-i tedrisinde bulunan talebeye bu edât hakkında dahi îzâhât-ı lâzimedede bulunmuş ise de "Ta'lim-i Edebiyyât"da görüleceği üzere kendisi de sûret-i kat'iyede bir hükmü i'tâ edemediğinden, hall-i mes'eleden ziyâde işkâl-i mes'eleye sebep vermiştir. Şu kadar ki bu edâtın mükerreren îrâdında bir kelime-i nâfiye-i uhrâ isti'mâlinin bizde rabt denilen beliyeden ileri geldiğini en evvel Ekrem Beğ meydâna koyduğundan hiç olmazsa bununla menba'-ı sakâmeti ta'yîn eylemiş ve binâen-aleyh velev zımnen olsun vaz'-ı asliye muhâlif olan sûret-i isti'mâlin illetini irâe etmiştir." (Mutlu 2014: 169). Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacıyla beraber olumsuzluk bildiren başka bir unsurun getirilmesini Türkçenin fiilimsilerle uzayan cümle yapısına bağlayan ilk kişinin Recâizâde Mahmûd Ekrem olduğunu belirtmiştir. Bu, bağlacın kullanımına dair tarihî ve önemli bir bilgidir. Ancak, Ebüzziyâ Tevfik, Türkçede böyle kullanımların olmasını bilmesine ve Recâizâde'yi ihtilâflı kullanımın kökünü bulduğu için takdir etmesine rağmen fiilimsilerle kurulan cümlelerin uzun olsalar dahi kuralı değiştiremeyeceklerini savunmuş ve Recâizâde'yi 'ne... ne...' bağlacıyla beraber olumsuz yüklem ve fiilimsi getirilmesini meşru göstermesinden ötürü eleştirmiştir.

Eserin devamında, 'ne... ne...' bağlacı hakkında Recâizâde'nin konuyu çözecek salâhiyete sahip olmasına rağmen konuyu estetik zevk ve estetik duyuş gibi iki değişken güce bırakmasını tekrar şöyle eleştirmiştir: "Bu edât hakkında şimdiye kadar beyân-ı mülâhaza edenler içinde bahsi lâyük olduğu mertebede teşrih ü îzâh eyleyen yalnız Ekrem Beğ'dir. Maa-mâfih bu kadar tedkikât ü teşrihâtdan sonra yine mes'eleyi bir hükmü-i kat'î ile halletmekte tereddüd etmiş ve hattâ kendi ta'bîrince "cesâret edememiştir." Acabâ Ekrem Beğ'i Edebiyyât-ı Osmâniyye'nin ekser aksâm-ı bedîa vü bedîiyyesinde tahlîl-i mesâil tarîkıyla i'tâ-yı re'ye bulundurmuş olan iktidâr-ı teşrih, bahs bu mes'eleye taalluk edince intizâ' mı etmiştir? Ekrem Beğ, sâir aksâm-ı edebde olduğu gibi bu mebhâse dahi hall-i işkâl edecek iktidârı tamâmıyla hâizdir. Şurası var ki ekser mebhâhis-i edebiyeye zevk-i selîka ve lutf-ı tabîat ile tevfik olunarak hükümleri de yine bu iki hiss ü hâssaya tatbîkan verildiğinden kimsenin ta'rîze mecâlî olamaz. Çünkü kazıyye-i meşhûre hükmünce, elvân ile ezvâkdan bahsolunamaz. Hâlbuki "ne" mes'elesi zevkî ve vicdânî mesâilden değil, lisânın erkân-ı asliyyesinden bir kâide ve hattâ nahvimizin bir düstûr-ı mantıkîsidir. Çünkü onu lisânın hudûsuyla berâber mütekellim olanların tabîat-ı mantıkîyeleri îcâb etmiş ve bu sûretle düstûr-ı lâ-yetegayyer hükmünü almıştır; binâen-aleyh bu gibi kavâid-i lisâniyyede zevk ü keyf ile beyân-ı re'ye ve i'tâ-yı hükmü edilemez." (Mutlu 2014: 172-173). Ebüzziyâ Tevfik, zevkler ve renkler tartışılmayacağı ve kişiden kişiye değişeceği için 'ne... ne...' bağlacının zevke ve keyfe göre değerlendirilemeyeceğini, bunun kolaycılığa kaçmak olduğunu ve bu bağlacın nahvimizin mantığına ait temel bir kural hâline geldiği için olumsuz kullanımının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Ebüzziyâ Tevfik, açıklamasında Türkçedeki bazı kullanımlar için kısmen haklı olsa da bu bağlacı her seferinde Farsçadan alındığı şekliyle kural olarak korumaya çalışmış ve bağlacın Türkçenin mantığına ve söz dizimi yapısına uymayabileceğini ve ihtilâflı durumlara neden olabileceğini görmezden gelmiştir. Ebüzziyâ Tevfik'in sözlerinden Recâizâde'nin dil konusundaki otoritesine ve bilgisine güvendiği bellidir. Ancak Recâizâde'den umduğu açıklamaları bulamamıştır. Çünkü Recâizâde, bağlacı dilde var olan kullanımlarıyla ele alarak ortaya koymaya ve değerlendirmeye

çalışmıştır. Ebüzziyâ Tevfik'se kuralı koruma adına Türkçede var olan ve olumsuz yüklem ve fiilimsi ile kullanılan yapıları kurala uymadıkları gerekçesiyle göz ardı etmiştir.

Recâzâde'nin 'ne... ne...' bağlacıyla ilgili *Ta'lîm-i Edebiyyât*'taki açıklamalarını ele alıp tek tek değerlendirmeye çalışan Ebüzziyâ Tevfik, Recâzâde'nin 'ne... ne...' bağlacının kullanımına dair belirlediği üç yapıdan birincisini dilin şivesiyle ilgili görmesine karşı çıkmıştır. Recâzâde Mahmûd Ekrem'in bununla ilgili açıklaması şöyledir: "Zannımca mes'ele sırf şîve-i lisâna âiddir. Şîve-i lisânda ise isti'mâl-i nâsdan kâtî' hüccet olamaz. Fakat "ne" edât-ı nefyi ile edâ kılınan makâsıdın suver-i inşâiyyesine nazaran mes'elede suver-i adîde hâsıl olduğundan, her birine ayrı ayrı nazar etmek lâzım gelir. Bu vücûh-i adîdeden birincisi cümle-i kelâmiyyelerin her biri kendi kendine tamâm olarak âher bir kelime-i rabtiyyeye muhtâc olmamasıdır. "Ne gördüm ne haber var." gibi." (Mutlu 2014: 173). Ebüzziyâ Tevfik, "Ne gördüm ne haber var." cümlesinde mürettip hatası olduğunu vurgulamış ve bu cümlenin halk kullanımına uygun düşmesi için "Ne gördüm ne haberim var." şeklinde olması gerektiğini dile getirmiştir. Dilin şivesi her yerde değiştiği için Recâzâde'nin meseleyi dilin şivesiyle ilişkilendirmesine karşı çıkmıştır. Çünkü Ebüzziyâ'ya göre dilin şivesini ilgilendiren şeyler, her dil meselesinde kesin delil olamaz. Bu gibi meselelerde kesin delil aranıyorsa yapı bakımından her yerde aynı ve değişmez olan atasözlerine başvurulması gerektiğinin altını çizen Ebüzziyâ, Şinâsî'nin deyişiyle atasözlerinin ortaya çıktıkları toplumların düşünce şekillerine delalet ettiklerini ve hikmetli sözler oldukları için fesahat konusunda ölçü kabul edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Şivenin değişkenliği konusunda Ebüzziyâ'nın dikkati ve atasözlerini kullanmayı yeğlemesi kayda değerdir.

Recâzâde Mahmûd Ekrem, ikinci cümle yapısı içinse "İkincisi cümle-i kelâmiyyeleri itmâm edecek kelime veyâ ibâre birbirinin aynı olduğuyçün cümle-i ûlâda îrâd ile iktifâ olunmasıdır: "Ne ilmim var ne haberim." gibi bu da nâsın sûret-i isti'mâlidir. Ba'zân cümleleri ikmâl edecek söz yek-digerinin aynı olduğu hâlde hepsinde tekrâr ederler: "Ne şap oldu ne şeker oldu." gibi. Fakat bu, beyne'n-nâs isti'mâli "pek" ender olduğundan, o kadar fasîh addolunamaz." (Mutlu 2014: 175) demiştir. Ebüzziyâ Tevfik'e göre Recâzâde'nin verdiği "Ne şap oldu ne şeker oldu." örneğinin fasîh hâli "Ne şap oldu ne şeker"dir. Hatta "Ne bal oldu ne pekmez." ve "Ne şiş yansın ne kebâb." örnekleri de bu cümle yapısıdır. Ancak Ebüzziyâ'ya göre cümlede yüklemli aynı olmasına rağmen tekrar edilen yapıların kullanımı, Recâzâde'nin dediği gibi pek ender değil bilakis oldukça yaygındır. Burada Recâzâde'nin açıklaması daha mantıklıdır. Çünkü dilde 'en az çaba kanunu' malumdur.

Üçüncü cümle yapısı için Recâzâde'nin "İkincisinin aksidir ki cümlelerin âhirinde îrâd olunacak sözü son cümlede îrâd edip evvelkileri îgnâ eylemektir." dediği ve "Ne onu ne de ötekini gördüm." (Mutlu 2014: 176) örneğini verdiği cümle yapısını "eski bir bid'atdır" şeklinde telakki etmesini ve böyle bir konu için "bid'at" kavramını kullanmasını da anlamlandıramamıştır. Halk dilinde bu tarz yapıların oldukça çok kullanıldığını ifade eden Ebüzziyâ, halk arasında yaygın olan sözlerden verdiği örneklerle düşüncesini desteklemeye çalışmıştır. Ebüzziyâ Tevfik, Recâzâde'nin nazımda vezin ve kâfiye zaruretine bağladığı üçüncü yapının vezin ve kâfiye zaruretine bağlı olmadığını, manzum olmayan yerlerde de bu kullanımın mevcut olduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir: "Ekrem Beğ, ehl-i kaleme tahsîs ettiği "bid'ati" ikiye ayırdıktan sonra Nâbî'nin: "Ne 'azm-i kûşe-i râhat ne meyl-i hâb edelim / Girince dâmen-i maksûd ele şitâb edelim" beyti ve Nergisî'nin: "Bir vechile ki ne bâzû-yı kuvvet-i zor¹⁷ ile tahlîs-i dâmâna mecâl ve ne de siper-i şerr ü şûr ile müdâfaa-i zahm-ı intikâma fūrce-i ihtimâl bulur." cümlesi –ya'nî üçüncü sûretde isti'mâl-i nâsa muhâlifdir kavliyle îrâd ettiği "Ne onu ne de ötekini gördüm." fıkrasını ihtâren– bu kabîlden olduğunu beyân "ve nazımda bu sûretin ihtiyârına sebep olan şey vezin ü kâfiye zarûreti olmalıdır" mülâhazasını serdeyiyor. Nazımda vezin ü kâfiye zarûreti yalnız "ne" edâtını değil, pek çok kelimâtı vaz'-ı aslîsinden çıkardığı vardır. Fakat manzûm olmayan sözlerde de bu isti'mâlin câiz, hattâ mu'teber olduğunu yukarıda ikâme ettiğimiz durûb-ı emsâl ile isbât etmiş olduğumuzdan nazımdaki bu sûret-i isti'mâlin vezin ü kâfiye ilcâsıyla ihtiyâr olunmuş

¹⁷ *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta kuvvet u zor şeklindedir. Bk. Ekrem 1299: 98.

şeylerden bulunduğunu teslim edemeyiz." (Mutlu 2014: 179). Burada dikkat çekmemiz gereken nokta Ebüzziyâ Tevfik'in bu kullanımın sadece vezin ve kafiye zaruretine bağlanamayacağını söylemesi ve kelime seçimindeki hassasiyetidir. Bid'at kavramına takılması bunun göstergesidir. Çünkü bid'at¹⁸ kavramı dinsel bir terimdir. Recâzâde ise bunu, "sonradan türeyen şey" anlamında son asırda dilimizde meydana gelen değişmelerle birlikte kalem sahiplerinin yazılarında karşılaşılan ve bitimsiz cümleler meydana getiren fiilimsili yapılarda 'ne... ne...' bağlacının kullanımı için tercih etmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik, halk arasında bilinen ve yaygın olarak kullanılan dördüncü bir cümle yapısının daha olduğunu, ancak Recâzâde'nin bundan bahsetmediğini söylemiştir. Bu da fiilsiz yani, yüklemsiz kullanılan ve kesik ibare diye bilinen cümle yapısıdır. Verdiği örnekler arasında, "Ne selâmün-aleyküm ne aleyküm-selâm.", "Ne selam ne sabah" (Mutlu 2014: 176) vardır. Recâzâde'nin tasnifine bu cümle yapısını ekleyerek açıklaması Ebüzziyâ Tevfik'in dikkati ve dil farkındalığı açısından önemlidir. Bu hususa yukarıda değinilmiştir.

Recâzâde Mahmûd Ekrem, tasnifinde kullandığı üçüncü şekil için nazımda vezin ve kafiye zaruretine bağladığı 'ne... ne...' bağlacının olumsuz yüklem veya fiilimsi ile kullanılmasını, nesirde ise son asırda dilde meydana gelen değişimlerle kalem sahiplerinin kullandığı rabtlara; yani fiilimsilerle uzayıp giden cümle yapılarına bağlamıştır. Recâzâde'nin bu açıklaması Ebüzziyâ'nın dediği gibi sorunun kökenine açıklama getirmesi ve bağlacın tarihî kullanımı hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Recâzâde'nin konuyla ilgili sözleri şöyledir: "Nesirde ise ba'zân cümle-i kelâmiyye zarûrî uzun olduğundan, bunları rabtedecek kelime veyâ ibârenin yalnız ibtidâki cümlede îrâdıyla iktifâ hâlinde cümle-i ahîre birdenbire bıçakla kesilmiş gibi fenâ bir sûretde münkati' ve binâen-aleyh sözün mültezem olan âhengi zâyî oluyor... Öyle yapılmayıp da rabtlar cümlelerin her birinde ayrı ayrı îrâd olunacak olsa bundan da fâidesiz bir tekerrür mahzûru hâsıl oluyor. İşte zannederim ki ehl-i kaleme mahsûs olan "bid'atın" menşe'-i zuhûru bu mâddelerdir. Her ne hâl ise bu türlü cümlelerle "Ne haberim ne de ilmim olduğundan -yâhûd- olmadığından..." yolundaki ifâdeleri -ki üçüncü vechden âzma olarak, i'tikâdımca asr-ı ahîrede sûret-i inşâmızca husûle gelen inkılâbât netâyicinden olmak üzere kesik ibârelere bedel "olduğundan, bulunduğundan, olunmuş, bulunmuş, olunarak, bulunarak" gibi revâbıt-ı ma'hûdeye boğulan ibârât-ı müteselsile ile imlâ'-i sahâif sûreti yol aldıktan sonra çıkmışdır-îsbât ile mi bitirmek lâzımdır ve yâhûd kâh îsbât ve kâh nefy ile bitirmek lâzım gelirse mevâki'ini nasıl tefrîk etmelidir? İşte asıl muhtâc-ı bahs u tedkîk olan budur. Evet! Bunun muktezâ-yı makâma tâbî olduğuna âtîdeki misâllerle istişhâd ederiz." (Mutlu 2014: 179-180). Burada Recâzâde'nin nesirdeki fiilimsili yapıların üçüncü şekilden meydana geldiğini söylemesi, bu tarz kullanımları son asırda dilimizde meydana gelen değişikliklerle ve 'imlâ-i sahâif' suretiyle yaygınlaşan yapılar olarak değerlendirmesi kayda değerdir.

Ebüzziyâ Tevfik, Recâzâde Mahmûd Ekrem'i *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta 'ne... ne...' bağlacıyla birlikte olumsuz yüklem ve fiilimsili örnekleri kullanmasından dolayı da eleştirir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Ebüzziyâ Tevfik, dil meselelerinde kullanılan örneklerin edebî eserlerden seçilmesinden yanadır. Recâzâde Mahmûd Ekrem'in *Kırmızı Kitâb*'dan aldığı bir örneği eserinde kullanması kendisi gibi edebiyat öğretmeni olan birisi için Ebüzziyâ tarafından bir küçülme nedeni olarak şöyle dile getirilmiştir: "Ammâ, Reşîd Paşa âsâr-ı kalemiyyesinden birinde nefy-i mükerrerle berâber fi'l-i müsbet getirmeyip de bir kelime-i nefy getirmiş imiş. Reşîd Paşa ricâl-i edebiyemizden olmakla berâber: "Her tavrına iktifâ ne lâzım / lâzımsa da ictirâ ne lâzım" tenbîhini tahattur etdirecek ba'zı müsâmahâtda da bulunduğundan, onu taklîdden veyâ onun bir ibâresiyle istişhâddan ise kâideye ittibâ ve bâ-husûs o harfî hüsn-i isti'mâl etmiş olan ashâb-ı irfânı işhâd ûlâdır. Hele bir mes'ele-i lisâniyyede *Kırmızı Kitâb*'ın ibâresiyle istişhâda kalkışmak Ekrem Beğ için âdetâ tenezzül ve husûsâ edebiyât ta'limine me'mûr olan bir zâta göre bu tenezzül büyücek bir züill sayılır." (Mutlu 2014: 182). Ebüzziyâ Tevfik, burada yine kuralı korumanın gereğinden bahsetmiş, ancak bu kullanımların hangi

¹⁸ Kelime TDK Güncel Türkçe Sözlükte şu şekilde geçmektedir: 1. İslam dininde Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler 2. Sonradan türeyen şey.

sebeple ortaya çıktığını, bu şekildeki kullanımların neden giderek arttığını direkt sorgulamamış, eleştirilerini hep kişilere ve onların örneklerine odaklamıştır. Burada haklı olduğu konuya edebî bir meselede *Kırmızı Kitâb*'tan alıntı yapılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü buradaki yazılar söylediğine göre Âlî ve Fuâd Paşaların Fransızca yazdıkları Muharrerât-ı Siyâsiyye'nin Ermeni mütercimler tarafından anlamları çarpıtılarak yapılan tercümelelerinden ibarettir. Ebüzziyâ, *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta *Kırmızı Kitâb*'dan örnek vermenin sakıncalarını şöyle ifade etmiştir: “–Kırmızı Kitâb’ın neşri zamânını biz de idrâk edenlerdeniz. Muhteviyât-ı kitâb, Âlî ve Fuâd Paşaların Fransızca yazdıkları Muharrerât-ı Siyâsiyyenin tercümelelerinden ibâret idi. Tercümeler ise ekseriyyet üzere Ermeni mütercimlerin aklâm-ı meânî-fersâsından çıkma şeylerdir. Öyle bir kitâbdan ikâme-i hüccet “Naklen an-Nikola” kabîlinden olmaz mı?–” (Mutlu 2014: 183).

‘Ne... ne...’ bağlacının eskiden beri nazımda olumsuzluk ifade eden başka bir unsurla kullanılmasını vezin ve kafiye zaruretinden dolayı kabul eden Ebüzziyâ Tevfik, nesirdeyse böyle bir zaruretin olmadığını ifade etmiştir. Daha sonra Recâzâde'nin son asırda dilimizde meydana gelen değişimlere bağladığı fiilimsilerle uzayan cümlelerin dilde çokça görülmeye başlamasını ve ‘ne... ne...’ bağlacıyla birlikte cümleye tekrar bir olumsuzluk getirilmesini sorgulayan Ebüzziyâ Tevfik, durumu önce müelliflerin müsamahasına/dikkatsizliğine bağlamış, fakat müsamaha olan bir şeyin daha sonra düzeltilebilme imkânı olduğu için bu açıklamasından vazgeçmiş ve nesir dilinde bu tarz kullanımların Reşîd Paşa ile birlikte görülmeye başladığını dile getirmiştir. Çünkü Ebüzziyâ'ya göre Reşîd Paşa, sözü geçen ve herkes tarafından örnek alınıp taklit edilen birisidir (Mutlu 2014: 183-184). ‘Ne... ne...’ bağlacını da ilk defa Reşîd Paşa kurala aykırı kullandığı ve fiilimsilerle uzayıp giden cümlelerin en fena tarzı onun döneminde başladığı için kurala aykırı kullanımlar, Reşîd Paşa'yı örnek alanlar tarafından taklit edilmiş ve giderek yaygınlaşmıştır. Ebüzziyâ Tevfik, Reşîd Paşa'nın üslubu ile ilgili şöyle demektedir: “Reşîd Paşa, birçok şeyde olduğu gibi Bâb-ı Âlî'nin lisân-ı resmîsini îslâh husûsunda da müceddid addolunabilir. Hâlbuki onun kaleminden böyle bir ibâre sudûru istemeyerek bir lâtha kabîlindedir. Fi'l-hakîka Reşîd Paşa yazdığını bilen ricâl-i kalemimizdendir. Gerek bi'l-irticâl ve gerek bi't-terfîb Encümen-i Dâniş'de îrâd ü kırâat olunan iki makâle-i iftîhîyye dahi meziyyât-ı fazl ü irfânına dâildir. Fakat iş Bâb-ı Âlî'nin ma'hûd zincirleme üslûb-i ifâdesine intikâl edince her şey alt üst olur. O “olduğundan” “olamayacağından” yolundaki rabtlar, silsile-i ifâde arasında öyle ukdeler teşkil eder ki “Gordiyom” düğümünü yek darbeye halleden İskender-i Kebîr'in seyf-i bürrâmı bile o ukdeleri çözmekte âciz kalır. Binâen-aleyh menşe'-i sakâmet o tarz-ı müselselin îcâbâtından bulunan beliyye-i rabtdır ki bunun en fenâ tarzı Reşîd Paşa devrinden başlar.” (Mutlu 2014: 184-185).

Recâzâde'nin *Ta'lim-i Edebiyyât*'ında Reşîd Paşa'dan verdiği olumsuz fiilimsi ile bitirilen örnekle düşüncelerini açıp genişleten Ebüzziyâ Tevfik'in kaide dışı kullanımların artmasını Reşîd Paşa'nın taklit edilmesine bağlamasının mantıklı ve bilimsel bir açıklama olmadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte haklı olduğu bir konu olabilir o da fiilimsili yapıların Bâb-ı Âlî'nin ‘ma'hûd zincirleme üslûb-i ifâdesi’ nedeniyle Reşîd Paşa döneminde yoğun bir şekilde kullanıldığıdır. Bu noktada Türkçenin fiilimsilerle uzayan cümle yapısında ‘ne... ne...’ bağlacının söz dizimine yabancılığının ortaya çıkması, olumsuzluk fonksiyonunun Türkçenin sondan eklemeli dil mantığıyla ifade edilmesi ve bu tarz yapılarda ‘ne... ne...’ bağlacının cümlede artık bağlaç fonksiyonu ile iş görmeye devam etmesi daha doğru bir yorum olabilir. Bugün bu bağlaç olumlu veya olumsuz yüklem ya da fiilimsi ile kullanabilmektedir. Bu açıdan olumsuz kullanımların Ebüzziyâ Tevfik'in dediği gibi Tanzimat döneminde otorite kabul edilen Reşîd Paşa'nın taklit edilmesiyle kişiden kişiye sirayet ettiğini düşünmek yanlış olabilir. Öte yandan olumsuz kullanımların Recâzâde'nin dediği gibi Türkçede 19. yüzyılla birlikte çokça kullanılmaya başlanan ve cümleleri uzatan fiilimsili yapıların etkisiyle ortaya çıktığı düşünülebilir. Ebüzziyâ Tevfik, Recâzâde'nin sebep gösterdiği konuyu genişletmek isterken farklı konulara sapsmış, Reşîd Paşa'yı hedef göstererek konuyu bireye indirgemiş, sonra taraflı bir bakış açısıyla Reşîd Paşa'yı haklı göstermeye çalışmış ve sonuç olarak konunun özünü yakalayamış ve yanlış değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ta'lim-i Edebiyyât'taki örnekleri değerlendirmeye devam eden Ebüzziyâ Tevfik, *Recâizâde*'nin *Kırmızı Kitâb*'dan verdiği örnekte 'mahrumiyet' kelimesinin yanlış kullanılmasını şöyle eleştirmiştir: "Bugünkü kevn-i Müslim ve gayr-ı Müslim hiçbir ferd, ne hürriyyet ve ne de mâlından bir hükm-i kânûnî vü nizâmî lâhik olmadıkça mahrûm edilemez." ibâresinde mantıktan eser yok. Çünkü gerek kânûn ve gerek nizâm bir şâri'in emr veyâ eseri olmak lâzım geleceğinden, dünyâda ne kadar kavânî ü nizâmât var ise, hattâ Cengiz'in "Yasası" dahi dâhil olduğu hâlde hiçbirinin hükmü istilzâm-ı mahrûmiyyet etmeyip, belki zecren ve ibreten îcâb-ı mahcûriyyet eder. Binâen-aleyh kânûn hiçbir ferdi hakından mahrûm etmez. Bir hakdan mahrûmiyyet netâyic-i kânûndan değil, kânûn-şikenâne ef'âl-i müstebidd-ânedendir. Hattâ "Acımaz kesdiği parmak şer'in." kavlı-i meşhûru bu ma'nâyâ nâzırdır. Binâen-aleyh mahrûmiyyetle mahcûriyyetin mevki'-i isti'mâlîni fârik olmayanların ibâresiyle mesâil-i edebiyede nasıl istişhâd olunabilir? Muvâfik-ı mantık olmayan bir kavı, fesâhata mutâbık olsa da makbûl olamaz. "Senedi bâtil olur bâtil olan da'vânın." (Mutlu 2014: 182-183). Bu örnekteki eleştirilerden Ebüzziyâ Tevfik'in yazılan ve okunan şeylerde mantığa uygunluk aradığı, kelimelerin kullanım alanlarına uygun olarak seçilmeleri konusunda oldukça dikkatli ve titiz davrandığı anlaşılmaktadır. Bu da Ebüzziyâ Tevfik'in kelimeleri yerine ve duruma uygun kullanma hassasiyetine delil sayılabilir. Ancak bunun da arka planında Ebüzziyâ Tevfik'in kuralı koruma gayesi açıkça hissedilmekte ve konuyu isabetli yerinden yakaladığı için okuyucuyu eleştiri dehasının etkisi altına almaktadır.

Böylece *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta geçen nesir örneklerini de değerlendiren Ebüzziyâ Tevfik, *Recâizâde*'nin "Şu misâllerin hepsi de bir müellife mensûb buluna idi elbette daha güzel olurdu; fakat tesâdüf edemedik. Şurası muhakkaktır ki "ne" edâtları (?)¹⁹ bu misâllerin ba'zısında nefy, ba'zısında te'kid içindir, demeğe bir sebep olmayıp cümlesi bir hükümdedir. Öyle olduğu hâlde birinci misâlde "ne"den²⁰ sonra kelime-i isbât ve diğerlerinde kelime-i nefy kullanılmasını bize ta'yin eden şey nedir? Zannımca sem' ü tabîatdır." sözünde geçen bu misallerin hepsinin bir müellife ait bulunma arzusunu eleştirmiş ve şöyle demiştir: "Bu temennî bir âkılın bir ânda hem hezeyân söylemesini ve hem de hakîm-âne idâre-i lisân etmesini temennî kabîlindedir. Lisânına vâkıf bir münşî, mümkün müdür ki yazdığı şeylerde bir kâideyi birbirine zıdd iki sûrette isti'mâl etsin." (Mutlu 2014: 181). Ebüzziyâ Tevfik, dilini iyi bilen bir yazarda iki farklı kullanımın yanyana görülemeyeceğini ifade etmiştir. Farklı kullanımların aslında kuralı bozmak değil, Türk dilinin söz dizimi mantığıyla alakalı olduğunu fark edememiştir. Dildeki her farklı kullanımın bir mantığı ve bir sebebi vardır. Burada kuralın değişkenlik gösteremeyeceğini söylemesi bilimsel yaklaşımdan uzaktır. Çünkü dili kurala indirgemek, dar kalıpların içine sıkıştırmak ve diğer kullanımları görmezden gelmek yanlış bir bakış açısıdır. Bugün bile 'ne... ne...' bağlacını hakkıyla açıklayamama sebebimiz belki de bu ön kabullerimizdir. Çünkü baştan beri bu konu hakkında yazı yazanların çoğu Farsça cümle yapısına göre fikir beyan etmiş, 'ne... ne...' bağlacı zaten olumsuzluk anlamı verdiği için fiile veya fiilimsiye ekstra bir olumsuzluk eki getirmeye gerek yoktur' diyerek Türkçenin sontakılı yapısını hiçe saymış ve dili dar kalıpların içine sıkıştırmıştır. 'Ne... ne...' bağlacı Türk dilinde hem olumsuzluk hem de sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri bağlama fonksiyonu ile kullanılmaktadır (Korkmaz 2009: 1104, 1111-1112). 'Ne... ne...'li yapılarda genellikle iki kelime, iki kısa kelime grubu ve fiilimsisiz iki cümle birbirine bağlanınca cümlede herhangi bir anlamsal tuhaflık olmadan yüklem olumlu olarak getirilebilmektedir. Ancak *Recâizâde* Mahmûd Ekrem'in belirttiği gibi fiilimsilerle uzayan bir cümle yapısında iş değişmektedir. Gözlemlendiği üzere, 'ne... ne...' bağlacı özellikle de olumsuzluk bildiren fiilimsili yapılarla kullanıldığında olumsuzluk

¹⁹ *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta parantez içerisinde soru işareti yoktur. Bk. Ekrem 1299: 100. İşaret, Ebüzziyâ Tevfik tarafından konmuştur. Tanzimat dönemi imlâsı için Şemseddîn Sâmî'nin *Usûl-i Tenkî ve Tertîb* adlı eserinde parantez içinde soru işareti kullanımı şöyle açıklanmıştır: "Ba'zı def'a 'alâmet-i istifhâmiyye bir kelâm-ı menkûlde, mu'terize içinde olarak, bulunur; o hâlde üstündeki bir cümlemin ve yâhûd yalnız bir kelimenin ne demek olduğu veyâ neden ileri geldiği anlaşılmadığına veyâ tasdik edilmek istenilmediğine delâlet eder." (Sâmî 1303: 66). Ebüzziyâ Tevfik de parantez içerisindeki soru işareti ile "ne edâtları" denilerek ima edilen çoklu şekilleri kabul ve tasdik etmediğini sergilemiştir.

²⁰ *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta bu kısım yine "ne"lerden sonra (Ekrem 1299: 100) şeklinde geçmekteyken Ebüzziyâ Tevfik, "ne"den sonra diyerek ne edâtının tek olduğunu vurgulamak için çoklu şekilde kullanmamıştır.

işlevini Türkçe cümle mantığına devretmekte ve cümlede bir bağlaç olarak işlevini sürdürmeye devam etmektedir. Bugün, ‘ne... ne...’ bağlacının kullanıldığı cümlelerde Türkçenin sontakılı mantığıyla fiile olumsuzluk ekinin getirilmesi, üstüne üstlük fiilin olumsuzluk belirten zarflarla pekiştirilmesi veya fiilimsinin olumsuz kullanılması, hatta bazen bazı yazarlar tarafından büyük bir hata olmasına rağmen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilli yapılarla birlikte cümlenin asıl fiiline de olumsuzluk eki getirilmesi bağlacın Türk dilinin mantığına uymadığının ve eğreti kaldığının kanıtı olmalıdır. Recâizâde Mahmûd Ekrem’in konuyu sorgulayarak açıklamaya çalıştığı ve kendisine ön kabuller koymadığı için duruma daha bilimsel yaklaştığı, en azından olumsuz kullanılan örneklerin neden olumsuz olduğunu hissettiği ve konuyu kulağa ve estetik zevke bağlayarak dolaylı da olsa Türkçe mantığına işaret ettiği söylenebilir.

Ebüzziyâ Tevfik, Recâizâde’nin “Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî” mısra’ıyla bunun yalnız ba’zı kelimelerinin takdîm ü te’hîrinden husûle gelen “Benimle ne Firdevsî hem-zebân olmaz ne Hâkânî” ve yâhûd “Benimle hem-zebân ne Firdevsî olmaz ne Hâkânî” ifâdesi gibi hey’et-i asliyyesine göre mutlaka menfî olması lâzım geldiğinde şübhe olmayan kelimenin –takdîm ü te’hîr-i elfâz ile tertîb-i kelâm, ba’zı mertebe değişiverince– isbâta tahvîli lüzûm-i kat’îsini her bir tabîate hissettirecek olan terâkîb ise vaz’ı icâb eden kâide-i umûmiyyenin taharrî vü ta’yîni husûslarını haylice teshîl eder zannolunur. Fakat buna hod-be-hod cesâret edemeyeceğim gibi, mes’elenin işkâli dahi münker olmadığından bu kadarcık teşrîhât ile iktifâ ve söyleyeceğiniz, yazacağınız şeylerde muktezâ-yı hâl ü makâma tevfiik-i kâl ü kalem etmenizi hüsn-i tabîat ve hükm-i vicdânınıza havâle eylerim.” (Mutlu 2014: 186) şeklindeki sözlerine istinaden ‘ne... ne...’ bağlacının olumsuz bir fiille tamamlanmasına açık kapı bırakmasını ve bu bağlacın kullanımını yersiz bir şekilde estetik zevke ve vicdanî hükümlere havale etmesini şöyle eleştirmiştir: “Görülüyor ki Ekrem Beğ, esâsen “ne” edâtının mükerreren isti’âmînde kelime-i nefye bedel kelime-i isbât getirmek tarafdârıdır. Fakat zamânımızda “fi’l-i nefy” ile me’lûf olanların kesretine binâen mes’eleyle sûret-i kat’iyyede bir hükm verdiği hâlde “nefy” tarafdârlarının sadme-i hiddet ü infîlîne uğramağı muhakkak bildiğinden “buna hod-be-hod cesâret edemeyeceğim” i’tirâfıyla i’lân-ı acz etdikden sonra halka-i tedrisindeki talebeye yine nâ-be-mahal “hüsn-i tabîatle hükm-i vicdâna” tebaiyyet tavsiyesinde bulunuyor.” (Mutlu 2014: 186). Ebüzziyâ Tevfik, bir dil kuralının estetik zevke ve vicdanî hükümlere havale edilmesinden ve bu hususlara göre değiştirilmesinden yana değildir. Herkes kuralı kendi zevkine göre değiştirirse kavait ve belâgat kitaplarının ve buradaki kuralların bir öneminin ve hükmünün kalmayacağını düşünmektedir. Burada kısmen haklı olsa da ‘ne... ne...’ bağlacının durumu, kuralın kalıplarını aştığı için kuralla açıklanabilecek tarzda değildir. Asıl dikkat çekilmesi gereken hususta Ebüzziyâ Tevfik’in Recâizâde Mahmûd Ekrem’in açıklamalarını yanlış anlamış olduğu veya kuralı koruma adına çarpıtmış olduğudur. Çünkü Recâizâde Mahmûd Ekrem, ‘ne... ne...’ bağlacının kullanımına temkinli yaklaşarak bazı durumlarda fiilin olumsuz kullanılabilirken bazı durumlarda olumlu kullanılabileceğini ifade etmek istemiştir, Ebüzziyâ’nın dediğı gibi fiili her daim olumlu getirme taraftarı değildir. Recâizâde’ye göre “Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî” beytinde fiil hiç şüphesiz olumsuz kullanılmalıdır, ancak takdim ve tehirle kelimelerin yerleri değiştirildiğinde fiilin olumlu getirilmesi gerektiğini de sezmekte ve buna kesin bir gereklilik olarak bakmaktadır. Hatta kelimelerin takdim ve tehiriyle olumlu fiille tamamlanmayı hissettiren bütün terkipler için genel bir kural koymanın oldukça kolay olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen Recâizâde Mahmûd Ekrem, meselenin zorluğundan bahsedip kesin bir hüküm vermeyerek ve yanlış bir şey söylemek istemeyerek konuyu sonlandırmıştır. Ebüzziyâ Tevfik’e göre kesin tavır takınmamasının sebebi, ‘ne... ne...’ bağlacıyla birlikte olumsuz fiil kullananların çok olması ve onların hiddetli saldırılarına uğramaktan çekinmesidir. Bunun haksız bir eleştiri olduğu söylenebilir. Zira Ebüzziyâ Tevfik, eserin tamamından anlaşılacağı üzere dil kurallarına aşırı bağlı yaklaşımıyla herkesin bu kurala uymasını ve dil kullanımlarını da bu kurala uydurmasını istemiştir. Ona göre Recâizâde Mahmûd Ekrem, kural koymalıydı ki bağlacın kullanımında herhangi bir ikilik oluşmasın.

Ebüzziyâ, Recâizâde'nin Nef'î'den verdiği örneğin olumsuz fiille bitirilişinin de bir istisna olduğunu ve Nef'î'nin 'ne... ne...' bağlacını kullanmasına rağmen olumlu fiil getirdiği nice beytinin olduğunu örneklerle göstermeye çalışmıştır. Ebüzziyâ Tevfik'e göre bu gibi istisnalardan kaide olamaz. Nef'î'nin *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta geçen bu beytinin olumsuz fiille kullanılmasını ise şöyle temellendirir: "Nef'î'nin "Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî" mısra'ına gelince: Bu da "ne" edâtının tekerrürüyle berâber –ba'zı terkîb hükmünce– bir kelime-i nâfiye getirileceğine şâhid-i fesâhat olamaz. Çünkü Nef'î'nin ekser kasâid ü gazelliyyâtında "ne" edâtını mükerreren îrâd ettiği hâlde, her birinde fi'l-i isbât getirmiş otuzdan ziyâde ebyâtı vardır ki âtîde sâir şuarâmızın bu yolda söylenmiş sözleri sırasında görülür. Nef'î'nin bu mısra'ı ise zarûret-i vezn ilcâsıyla söylenmiş sözlerdendir. Bir âdemin binlerle akvâl-i fasîhası sırasında sâdir olmuş bir hefvesi nakîs-i fesâhatı addolunamayacağı gibi, bi'l-iltizâm vâki' olmuş bir kavî-i kâide-şikenânesi ise hîçbir sûretle hüccet-i fesâhat addedilemez. Olsa olsa bir fikr-i cevval ve bir zebân-ı âteşin- beyân sâhibi olan şâirin galeyân-ı vicdân ü irfân ile sânihasından feverân eden meânî-i bedîâyı tasvîr sırasında birtakım kuyûd-ı nahviyye ile kasr-ı fikr ü makâl edemediğini ve etmeğe de mecbûr olmadığını gösterir ki bu da hürriyyet-i beyân erbâbına hâss olan tasarrufâtındandır. Maa-mâfih bu gibi husûsât-ı istisnâiyye ne mukalled addolunmağa ne de hüccet-i cevâza sâlihdir." (Mutlu 2014: 186-187). Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacının olumsuz kullanılmasında vezin zarureti kabul etmesine, dil kurallarının şairleri bağlamadığına ve şairlerin bu kurallara göre kendilerini sınırlamak zorunda olmadıklarına değinmesine rağmen, kendisiyle çelişerek Nef'î'nin bu beytini şairin bir 'hefve'si (hatası) olarak kabul etmiştir. Ebüzziyâ, bu tarz istisnaların bir kural oluşturamayacağını, taklit edilmemeleri ve fesâhat için örnek teşkil etmemeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Ancak Ebüzziyâ'nın göremediği ve kabul etmek istemediği bir şey vardır ki o da Nef'î'nin beytini bilerek olumsuz fiille kullanmış olduğudur. Nef'î, devrik kullanımla hem şiirselliği sağlamış hem de vermek istediği mesajı daha etkili kılmıştır. Nef'î fiili "olur" şeklinde kullansaydı beyitteki anlam "olmaz"daki kadar güçlü olmayacaktı. Bu tarz devrik beyitlerin başlarının olumsuz yüklemle kullanılma sebeplerini yukarıda açıkladığımız için burada tekrar değinmiyoruz. *Ta'lim-i Edebiyyât* üzerine Furkan Öztürk'ün eleştirel bir basımı vardır.^{iv} Murat Kacıroğlu'nun da eser hakkında bir çalışması vardır.^v

2.5. Mecmûa-i Muallim, Muallim Nâcî (1849-1893)

Mecmûa-i Muallim, 30 Eylül 1303 (12 Ekim 1887)-3 Teşrînisânî 1304 (15 Kasım 1888) tarihleri arasında toplam elli sekiz sayı yayımlanan ve kapanıncaya kadar Muallim Nâcî'nin tek başına çıkardığı haftalık edebî dergidir (Uçman 2003: 271). Ebüzziyâ Tevfik, Muallim Nâcî'den alıntıladığı örnekleri açık açık *Mecmûa-i Muallim*'den aldığı ifade etmese de metinde geçen bazı ipuçlarından *Mecmûa-i Muallim*'i kullanmış olduğu anlaşılmaktadır. Muallim Nâcî'nin hocalık yaptığı Mekteb-i Hukûk ve Mekteb-i Sultânî'de okuttuğu edebiyat derslerinin özetlerine dergide geniş bir şekilde yer verildiği görülür (Uçman 2003: 272). *Ne Edât-ı Nefyi*'de kullanılan örnekler de muhtemelen *Mecmûa-i Muallim*'den alıntılanmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, *Ne Edât-ı Nefyi*'de Muallim Nâcî'yi 'ne... ne...' bağlacıyla birlikte fiilin olumsuz da getirilebileceği hakkında yeni kaideler icat etmesinden ve bunu meşru göstermesinden ötürü eleştirmiştir. Nâcî'nin ilmî yönünü teslim ve takdir etmesine rağmen, 'ne... ne...' bağlacının iki şekilde kullanıldığını söylemesi dolayısıyla kendisini şöyle değerlendirmiştir: "Dördüncü def'a olmak üzere Muallim Nâcî merhûm, Mekteb-i Hukûk'da verdiği edebiyât dersleri sırasında bu edâtdan da bahseylemiş ve o da iki sûretle isti'mâlîne kâil olmuşdur. Hâlbuki merhûmun gerek Arabiyyâtda ve gerek Fârisî ile Türkçenin kavâid ü mesâil-i nahviyyesinde fazl u irfân ile muvaşşah olan ihâta vü ittikânî müsellemtâdan ve lisânımızın pek çok gavâmızına vukûfu kimsenin inkâr edemeyeceği husûsâtdan iken garîbdir ki merhûm da altı yüz senelik tarz-ı isti'mâlî çatallandırmakda Tercümân-ı Hakikat'le hem-fikir ü icthâd olmuşdur. Daha garîbi icthâdını tervîcen bir de "Fâsıla-i Mürevvice" nâmıyla kelime-i nefy ikâmesini musîb gösterir bir kâide dahi vaz' etmiştir." (Mutlu 2014: 170).

Daha sonra diğer kavait ve belâgat yazarlarına yaptığı gibi Muallim Nâcî'yi de örnekleri dolayısıyla eleştirir. Çünkü Muallim Nâcî, filimsili yapıları olumsuzluk ekiyle kullanmıştır. Ebüzziyâ Tevfik de Muallim Nâcî'nin örneklerini alarak olumlu şekle sokmuştur. Nâcî'nin örnekleri şöyledir: “Ne okumağa ne yazmağa hevesi olmadığından...”, “Ne orada ne burada kadri bilinmediği...”, “Ne size ne bize taalluku olmayan...” (Mutlu 2014: 192). Bu örnekleri ele alan Ebüzziyâ Tevfik, “Bilemeyiz ki bu misâllerdeki râbitaları fi'l-i menfî getirmekte ne gibi muhassenât mutasavver ve fi'l-i müsbet getirmekte ne gibi mahzûr mukarrerdir. Şimdi biz de bu misâlleri: “Ne okumağa ne yazmağa hevesi olduğundan mektebden tardedildi.”, “Ne orada ne burada kadri bilindiği cihetle bî-çâre me'yûsen memleketine avdet eyledi.”, “Ne size ne bize taalluku olan bir işe niçin müdâhale edelim!” şekline ifrâğ edecek olursak tabîat-i ifâdeden tebâüd mü etmiş addolunuruz, yoksa tabîat-i ifâdeye ittibâ ile iltizâm-ı hakikat mi eylemiş oluruz!” (Mutlu 2014: 192) demiştir. Ancak burada da sırf kuralı uygulamak için dili kurala tabi kılmıştır. Çünkü bazı durumlarda filimsiler olumlu kullanıldıklarında anlam Türkçe söz dizimi mantığıyla düşünüldüğünde zihinde oturmuyor.

Muallim Nâcî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri de örneklerini neden kendi zihninden verdiğidir. Durumu şöyle ifade etmiştir: “Sâniyen, bu gibi mebâhis-i edebiyede gerek tervîc-i merâm ve gerek muhâlif bulunanları ilzâm için iktizâ eden şevâhid ü emsâl âsâr-ı üdebâdan intihâb ü ikâme olunmak lâzım gelir. Yoksa bir şeyin mürevvici o şeyi tervîc için kendi tarafından tertîb-i emsâl etmekle bir şey kazanamaz. Çünkü muhâlifi de aksini mürevvic olarak istediği tarzda tertîb-i makâl edebilir. Yine bu ikincinin tetimmesi olmak üzere: “O işe ne onun ne de bunun akli erer.” misâlini müsbet tarzında getirdikten sonra meşîme-i îcâddan “Fâsıla-i Mürevvice” nâmıyla bir kâide îlâd ederek bâlâdaki misâlini “O işe ne onun ne de bunun –mümkün değil– akli ermez.” şekline vaz' ve fi'l-i menfî ile teşkil eyliyor. Biz de yine bu misâli: “O işe ne onun ne de bunun mümkün değil akli ersin!” sûretine tahvîl ederiz de o sakîme-i mürevviceyi tervîc edenlere hakk-ı ifâde nâmına muhâlefet ve binâen-aleyh iltizâm-ı hakikat eylemiş oluruz.” (Mutlu 2014: 192-193). Ebüzziyâ Tevfik'e göre kişinin kendi zihninden verdiği örnekler, ancak kendini haklı çıkarmaya hizmet eder. Karşı görüşteki kişiler de kendi zihinlerinden kendilerini destekleyen örnekler verirlerse bu durum iki taraf için de bir şey ifade etmez. Burada da önemli olan husus, dili güzel kullanan kişilerin eserlerinden, yani edebî eserlerden örnek vererek düşünceleri desteklemektir. Bu tutumu mantıklı olmasına rağmen Ebüzziyâ Tevfik, burada da inkâr yoluna giderek ve dili zorlayarak fiilin ve filimsinin olumsuz da kullanılabileceğini görmezden gelmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik'in Nâcî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri de fiillerin ‘ne... ne...’ bağlacından önce gelmesi durumunda Nâcî'nin fiillerin olumsuz kullanılması gerektiğini söylemesi dolayısıyladır. Bu kısım metinde şöyle geçmektedir: “Gerek Ekrem Beğ ve gerek “Nahv-i Türkî” sâhibiyle Muallim Nâcî, “ne” edâtının tekerrüründe fi'l veyâ râbita “ne”lerden evvel gelir, ya ‘nî fi'l veyâ râbita edâta taslît olunur ise mutlaka nefy ile gelir re' yinde bulunmuşlardır. Bir de Ekrem Beğ ile “Nahv-i Türkî” sâhibi misâl-i manzûmu yalnız bâlâdaki mısra'-ı Nef'î'ye hasretmiş oldukları hâlde Muallim merhûm, Rûhî'nin “Âsâr-ı kerem var, ne beşerde ne melekde” mısra'ı dîvân-ı matbû'unda bile bu vechile “var” lafzını hâvî olarak durmakda iken “var”ı “yok” lafzına tahvîl ile “Âsâr-ı ‘vefâ yok’ ne beşerde ne melekde” sûretinde îrâd etmiştir ki bu tahvîle te'yîd-i müddeâ gayretiyle müftekir olmuş ise okuyanlara: “Gerçi pek çok hüner ister ‘yoğu’ var göstermek, onu düzmekden inandırması müşkildir pek” kavlini tahattur etdirmekden başka bir semere hâsıl etmez. Çünkü –birçok yazma nüshâlarından sarf-ı nazar– 1287 târîhinde Vezîrhânî'nda, Tatyos Matbaası'nda 22 punto Mühendisyân hurûfuyla birinci def'a temsîl olunmuş olan Rûhî Dîvânı'nın sekseninci sahîfesine mürâcaatı külfet addetmeyecek her sâhib-i tetebbu'un dördüncü satırda şu beyti göreceğinden emîniz: “Bir devrde geldik bu fenâ 'âleme biz kim, âsâr-ı kerem ‘var’ ne beşerde ne melekde” (Mutlu 2014: 187-188). Bu örneğin durumunu yukarıda izah ettiğimiz için burada tekrar açıklamıyoruz. *Mecmûa-i Muallim* üzerine Zöhre Bilgegil danışmanlığında Salim Çonoğlu tarafından yapılmış bir yüksek lisans tezi vardır.^{vi}

2.6. Nahv-i Türkî (?)

Nahv-i Türkî müellifinin ismi metinde geçmemektedir. Ebüzziyâ Tevfik, *Ne Edât-ı Nefyi*'de yalnızca eserin isminden bahsetmektedir. Ancak Özege kataloğundan yaptığımız taramaya göre Ebüzziyâ Tevfik, muhtemelen kendi matbaasında basmış olduğu ve Hasan Şefik'e ait olan *Nahv-i Türkî*'yi kullanmıştır.^{vii} Böyle bir tahminde bulunmamızın sebebi, Ebüzziyâ Tevfik'in hem elinin altında olan hem de genellikle matbaasından çıkan yayınları kaynak olarak kullanmasıdır. Nitekim Bereketzâde İsmâil Hakkî'nin *Esrâr-ı Belâgat*'i de Matbaa-i Ebüzziyâ'dan çıkmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, *Nahv-i Türkî*'yi diğer kaynakları kullandığı kadar kullanmamıştır. *Nahv-i Türkî*'yi eleştirdiği husussa, eserin adının *Nahv-i Türkî* olmasına rağmen, sentaksı ilgilendiren dil kurallarını güçlükten kurtarmak yerine daha fazla karmaşıklaştırmasıdır. Ebüzziyâ'nın eleştirisi şu yöndedir: "Üçüncü def'a olarak yine kitâb üzerinde bu edâtdan "Nahv-i Türkî" isminde bir eserde bahsolunmuş ve onda da iki sûretle isti'mâline cevâz verilmiştir. Ya'nî, Nahv-i Türkî nâmını alan bir kitâb, kâffe-i mesâil-i nahviyyeyi bi'l-istikrâ ukde-i işkâlden kurtarmak lâzım gelirken bu kitâb bil-akis teşfî-i kâideye hizmet etmiştir." (Mutlu 2014: 169-170). Çünkü burada da 'ne... ne...' bağlacının olumsuz fiille kullanılabileceği söylenmektedir.

3. Ebüzziyâ Tevfik'in Ne Edât-ı Nefyi'de Üzerinde Durduğu Dil Meseleleri

Ebüzziyâ Tevfik, eserde yeri geldikçe Tanzimat döneminde tartışmalı olan dil meseleleri hakkında da ufak tefek bilgiler verip kendi görüş ve eleştirilerini bildirmiştir. Bu konular şöyledir:

3.1. İmlâ ve Noktalama Meselesi

İmlâ, Tanzimat döneminde en yoğun tartışılan konulardan bir tanesidir. Ebüzziyâ Tevfik, Tanzimat döneminde görülen ikili durumların sadece 'ne... ne...' bağlacında değil, diğer dil meselelerinde de görüldüğünü anlatırken Ziyâ Paşa'nın *Şi'r ü İnşâ*'sından bir pasaj alarak imlâ ve noktalamanın durumuna değinmiş ve şöyle demiştir: "Vaktiyle bir edîb-i nükte-dânımızın imlâmızda hâsıl olan tagayyürâta ta'rîzen "Bâb-ı Âlî"de yirmi seneden beri teferrüd eden me'mûrların kimi *yâ* ile "bildirir-byldyr" kimi *yâ*'sız "bildirir-blđr" yazmağa başlayalı küçük kâtibler ne yapacaklarını şaşırıldılar." demesi kabîlinden biz de şu "ne" edâtı hakkında kat'î bir sûretde i'tâ-yı hükm iktidârını hâiz olan Ekrem Beğ'le Nâcî Efendi mes'eleyi teşfî etdikleri târîhden beri bi't-tabî her ikisinin rahle-i ifâde vü istifâdesinde bulunmuş olan şâkirdânı da uyarına göre kâh kabûl-i nefy ve kâh iltizâm-ı isbât eylediklerinden altı yüz sene ale'd-devâm muhâfaza edilegelen bir zâbita-i lisân, mecrâ-yı fesâhatle girîve-i sakâmet arasında mütehayyir-âne bâzîçe-i ashâb-ı kalem olmuşdur, demekde tereddüd etmeyiz." (Mutlu 2014: 170). Bu ifadeler, Tanzimat döneminde dil meselelerindeki ikilemi ve karmaşayı yansıması bakımından önemlidir. Ebüzziyâ Tevfik, imlâmızda görülen ikilemin 'ne... ne...' bağlacının kullanım tarzında da görüldüğünü, bu yüzden altı yüz sene aralıksız ve sabit bir şekilde doğru kullanılan bir dil kuralının fesâhatin mecrası ile yanlışlığın çıkmazı arasında muallakta kalarak kalem sahiplerinin oyuncuğâ hâline geldiğini ifade etmiştir (Mutlu 2014: 32).

3.2. Türk Dilinin Grameri Meselesi

Ne Edât-ı Nefyi'de, Türk dilinin kurallarının henüz yeni yeni yazıya geçirildiğinin ve gramerinin ortaya konduğunun bilgileri vardır. Ebüzziyâ Tevfik, gramer konusunun geçtiği yerlerde hep gramerimizin son dönemlerde yazılmaya başlandığını biraz serzenişli bir ifadeyle dile getirmiştir. Konuyla ilgili olması dolayısıyla şu cümleleri verelim: "Vâkîâ Türkçemizin tedvîn-i kavâidinden beri henüz kırk elli sene geçmemiş ise de...", "...her lisânda olduğu gibi bizim de kavâid ü zavâbit-ı lisâniyyemiz bi'l-âhire bir deftere kaydolunarak kitâb-ı mahsûs hâlini bulmuş olduğundan..." (Mutlu 2014: 168).

4. Ebüzziyâ Tevfik'in Dil, Dil Öğretimi ve Atasözleri Üzerine Görüş ve Düşünceleri

4.1. Ebüzziyâ Tevfik'e Göre Lisânımızın Aslı

Tanzimat aydınlarının birçoğuna göre Türk dilinin aslı Çağatay Türkçesidir. *Ne Edât-ı Nefyi*'ye bakıldığında Ebüzziyâ Tevfik'in de diğer Tanzimat aydınları ile aynı düşüncede olduğu görülür. Tabii Tanzimat aydınları arasında böyle bir düşüncenin hâkim olmasında etkili olan faktörlerden biri Fransız İhtilâli'yle Tanzimat'tan sonra Türkistan Türklerini de içine alan Türk Milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasıdır. Bununla birlikte 19. yüzyılda Avrupa ve Rusya'da Çağatay Türkçesi hakkında yapılan bilimsel neşirlerin artış göstermesi de Tanzimat dönemi aydınlarının konuya dikkatini çekmiş ve Milliyetçilik düşüncesi ile birlikte Tanzimat aydınları da dilimizin aslı ve ana kaynağı olarak gördükleri Çağatay Türkçesine yönelmişlerdir (Şen 2014: 82-83). Ebüzziyâ Tevfik de bu düşünceyle hareket ederek 'ne... ne...' bağlacının durumunu açıklarken Osmanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesini karşılaştırmış ve şöyle demiştir: "Ne" harfi, lisânımızda sûret-i mükerrerede dâhil olduğu cümlelerin hükmünü menfi ve suver-i inşâiyyesini müsbet kılan bir edât-ı nefydir. Bunu lisânımızın aslı olan Çağatay Türkçesinde de böyle görmekdeyiz. Şu fark ile ki, bizdeki nûn-ı meftûha yerine Çağatay'de nûn-ı meksûre ile zebân-zed ü mürtesemdir. Biz hâ-i resmîye ile "ne" yazar, "ne" telaffuz ederiz; Çağatay'de "ni" telaffuz ü tahrîr olunur." (Mutlu 2014: 166). Daha sonra, Çağataycanın en büyük temsilcisi Alî Şîr Nevâî'den 'ne... ne...' bağlacının olumlu fiille kullanımıyla ilgili "Ni kıldı bu derdim 'ilâci hekîm / Ni şeyh eyledi def' bu 'illetim" beytini örnek olarak göstermiş ve Çağatay Türkçesinde 'ni... ni...' olarak kullanılan bağlacın 'ne... ne...' hâline getirilmesiyle beytin bizim şivemize uyacağını söylemiştir. Burada dikkat çekmemiz gereken bir husus da Tanzimat dönemi aydınlarının Osmanlı Türkçesini Çağatay Türkçesini kıstas alarak açıklamaya, anlamaya ve değerlendirmeye çalışmalarıdır. Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacını açıklarken şöyle diyor: "Osmânlılar ise mebdâ-i zuhûrlarından beri Türkçede Çağatayîlere muhâlif bir şîve-i dîger ittihâz eylemiş ve bu sûretle pek çok kelâmâtın edâyı telaffuzunu deġişdirerek imlâlarını edâlarına tevfik ü tashîh ettikleri gibi, Fârisî ile Türkçe arasında müşterek olan "ne" edâtını dahi mensûb olduğu lisândaki şekli-i imlâ vü telaffuzuyla ahz u mâl etmiştir." (Mutlu 2014: 166). Burada da Tanzimat aydınlarında hâkim olan Çağatay Türkçesinin başlangıçtan beri kesintisiz devam eden asıl Türk dili olduğu, Osmanlı Türkçesininse bu dilden ayrılmış ve imlâsı deġişmiş galat bir dil olduğu düşüncesi (Şen 2014: 90) açıkça kendisini hissettirmektedir.

4.2. Genel Olarak Dil Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Ebüzziyâ Tevfik, dilde zamanla deġişimlerin olabileceğini, hatta bunun dil için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu dile getirmektedir. Burada insanı diğer yaratılmışlardan ayıran 'kelam'a temas etmesi ve 'kelam'ı insan zihninden doğan bir çocuğa benzetmesi önemlidir. Ona göre deġişime en açık olan insan tavrı gibi insan zihninden doğan kelâmın da deġişmesi gayet normaldir. Konuyla ilgili düşünceleri şöyledir: "Vâkıâ dühûr ü a'sârın mürûr ü tahavvülü ile her şeyde az çok ba'zı tebeddül husûle geldiği münker deġildir. Hattâ bu tebeddüle fitraten etvâr-ı beşer hepsinden müsâid ve medâr-ı temâyüz-i âdemiyyet olan kelâm ise zâde-i fikr-i beşer olmak haysiyyetle o isti'dâdda bi't-tabî müşârik ü müttehid olacağından insânla berâber lehçe vü lisânın dahi tagayyürü zarûrîdir." (Mutlu 2014: 167). Ancak buna rağmen 'ne... ne...' gibi edat ve eklerin bu deġişimin dışında kaldığını da ifade etmiştir. Buna aşağıda özel olarak değinilecektir.

4.3. Gramer Kuralları ve Gramer (Kavâid) Kitapları Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Ebüzziyâ Tevfik'in *Ne Edât-ı Nefyi* adlı eseri, Tanzimat dönemindeki gramer kitaplarımızın durumu, Ebüzziyâ Tevfik'in gramerden ne anladığı ve gramer anlayışı hakkında ipuçları vermesi dolayısıyla önemlidir.

Öncelikle yukarıda bazı yerlerde deġindiğimiz gibi Ebüzziyâ Tevfik'in kuralcı bir gramer anlayışına sahip olduğunu belirtmekte fayda var. Bu durum, metindeki sözlerinin neredeyse tamamından ve eleştirilerinden anlaşılabilir. Kuralcı gramer anlayışından yana olduğunu örneklemesi

açısından şu kısmı vermek istiyoruz: "Bizim bilişimize nazaran herhangi husûsda olursa olsun erbâbı indinde bir düstûr-ı esâsî şeklini almış olan kâideler her vakt şâibe-i tagayyürden sâlim bulunmak lâzım gelir. Meselâ Türkçemizde âhirlerinde kaf-ı sâkine bulunan bir kelime bir edâta muttasıl olarak harekelendiği hâlde gayna münkalib olmak kâide-i muttaridedir. Ocak, bucak, uşak, başak ve emsâli kelimeler muzâf ve muzâfun-ileyh hâlinde ocağın bucağı, uşağın kuşağı, başağın bıyığı gibi gayna tebdil olunur. Şimdi birinin sem'ine, diğerinin zevkine hoş gelmeyip de bu kafları –sanduk lafz-ı Arabisinde olduğu gibi– muzâf ve muzâfun-ileyhlerde ibkâya ve-yâhûd iltizâm-ı nezâketle kâfa ibdâle cevâz var mıdır? Vardır, denirse kavâid-i lisâniyyeyi nâlık bu kadar müdevvenâta ne lüzûm kalır? Her şahs sem'ü zevkinin kabûl ettiği şive vü edâya göre kâideyi istediği şekle ifrâğ edebilir. Eger kavâidin lüzûm-ı muhâfazası mutlak ise "ne" edât-ı nefyi hakkındaki kâide dahi o lâzımeye mülhak bulunmak zarûrdir." (Mutlu 2014: 181-182). Ebüzziyâ'nın dile kuralcı yaklaştığı şu pasajdan da çıkarılabilir: "Şu hâlde bu edât, eger bir kâidenin mahkûm-ı düstûru ise, gerek bâlâdaki misâl gibi "kesik ibâre dediğimiz" tarz-ı muhâvereye muvâfık sâde bir terkîbde olsun ve gerek "münşiyâne ta'bir etdikleri" merbût u müselsel bir cümle-i tavîle-i ma'hûdede bulunsun, mutlaka tarz-ı müsbetde inşâ edilmek lâzım gelir." (Mutlu 2014: 196-197). Ebüzziyâ Tevfik'in gramer kuralları ve gramer kitaplarının varlığıyla ilgili yaptığı bu yorumlar kayda değer olsa da 'ne... ne...' bağlacını kuralların dar kalıplarına sıkıştırmak, bağlacın özel bazı kullanımlarını ve cümle içindeki bazı özel durumlarını göz ardı etmek ve Türk dilinin mantığını görmezden gelmek olacaktır.

Peki, Ebüzziyâ Tevfik'e göre kural nedir? Kural dışı kullanımlar nasıl algılanmalıdır? Birinci sorunun cevabını yine metinde geçen şu pasajda mevcuttur: "Alelîtlâk "kâide" denilince ne mefhum istifhâm olunur? Ma'lûmdur ki bir şeyin vukû'una şart olan husûs! Ta'bir-i âherle bir şeyin sûret-i müstemirrede vukû'unu te'mîn için mevzû' olan düstûr. Binâen-aleyh herhangi mes'ele için olursa olsun mevzû' bulunmuş olan kâide bir ve lâ-yetegayyerdir." (Mutlu 2014: 196). Ebüzziyâ Tevfik'e göre, 'ne... ne...' bağlacının kullanımında düşülen ihtilaf tamamen yersizdir. Bunu ispatlamak için bu kuralın halkımızın mantığıyla meydana geldiğini, bu yüzden bu konuda zevke ve keyfe göre hüküm verilemeyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Hâlbuki "ne" mes'elesi zevkî ve vicdânî mesâilden değil, lisânın erkân-ı aslıyesinden bir kâide ve hattâ nahvimizin bir düstûr-ı mantıkîsidir. Çünkü onu lisânın hudûsuyla berâber mütekellim olanların tabîat-ı mantikiyyeleri îcâb etmiş ve bu sûretle düstûr-ı lâ-yetegayyer hükmünü almışdır; binâen-aleyh bu gibi kavâid-i lisâniyyede zevk ü keyf ile beyân-ı re'y ve i'tâ-yı hükm edilemez." (Mutlu 2014: 173). Kural konusundaki düşüncelerini oldukça muntazam bir şekilde açıklayan Ebüzziyâ, aslında Recâizâde'yi hedef alan bu sözleriyle Türkçenin yapısını değil, Farsçanın yapısını göz önünde bulundurarak böyle bir hüküm vermiştir. İkinci sorunun cevabı da Ebüzziyâ'nın kaide dışı (şâzz) kullanımları değerlendirdiği şu kısımda mevcuttur: "Binâen-aleyh ekser kavâidin "şüzûzu" bulunduğu hâlde "şâzz"lardan kâide teşekkül edemeyeceği kazıyyesi müsellemtâdan olduğundan, isti'mâlce sened-i cevâz olamaz." (Mutlu 2014: 190). Yine kaide dışı kullanımlar hakkındaki yorumu önemli olmasına rağmen, 'ne... ne...' bağlacının dildeki durumunun istisna olmaktan çıktığını anlayamamıştır.

Ebüzziyâ Tevfik'e göre gramer kitapları ne işe yarar ve neden vardır? Ebüzziyâ Tevfik, dil kurallarının toplandığı ve örneklerle tarif edildiği gramer kitaplarının özellikle kullanımlarında şüpheye düşülen konularda şüpheleri ve tereddütleri gidermek için var olduklarını düşünmekte ve şöyle demektedir: "Bâ-husûs "ne" kabîlinden olan hurûf u edevâtın vazîfeleri her lisânın sarf kitâblarında emsile-i lâzıme ile tavzîh ü ta'yîn olduğundan, sûret-i isti'mâllerince tereddüd ü iştibâha mahal kalmaz." (Mutlu 2014: 168). Devamında dil kurallarının yazıya geçirilmeseler de dilde var olduklarını ifade eden Ebüzziyâ, dil kurallarımızın son kırk elli yıldır toplanmaya başlandığını şöyle ifade etmiştir: "Vâkıâ Türkçemizin tedvîn-i kavâidinden beri henüz kırk elli sene geçmemiş ise de bir lisânın zavâbit u kavâidi hadd-i zâtında lisânda mevcûd olarak onu tedvîn etmek, bir kitâbda cem' ü telfik demekten başka bir şey değildir. Ta'bir-i âherle bir lisânın eczâ-yı mütemmimesi demek olan zavâbit-ı inşâiyyeyi sudûrdan sutûra nakilden ibâretidir." (Mutlu 2014: 168). *Kavâid-i Osmâniyye* ve *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân*'da 'ne... ne...' bağlacının olumsuz yükleme kullanıldığını gösteren örneklerin

olmadığını belirten Ebüzziyâ Tevfik, eğer böyle bir kullanım olsaydı bu iki kitabın da bu kullanımı göstermeleri gerektiğini ifade ederek şöyle demiştir: “Demek ki “ne” edât-ı nefyi, mükerreren îrâd olduğu hâlde dîger bir harf-i nefy ihtiyâcını selbeyliyor. Eger ba‘zı tarz-ı ibâre veyâ zarûret-i rabt ilcâsıyla harf-i müsbete bedel harf-i nefy getirilmesi vâki’ olsa idi mâ-dâm ki bu zâtlar lisânımızın kavâidini tedvîn etmişlerdir, kitâblarında o sûret-i isti‘ mâli de beyân etmeli idiler.” (Mutlu 2014: 172). Buradan anladığımız, Ebüzziyâ Tevfik’in kuralların henüz yeni yeni yazıya geçirildiği ve gramer kitaplarımızın emekleme sürecini yaşadığı bir dönemde eksiksiz ve mükemmel bir gramer kitabı arayışında olmasına rağmen, bu kitaplarda yeni yeni artışa geçen bu kullanımların örneklenmemiş olabileceğini veya gramer kitaplarında seviye unsurundan dolayı çetrefilli konulara girilmemiş olabileceğini göz ardı etmiş olduğudur.

Son olarak, Ebüzziyâ’ya göre var olan kurallar halk mantığından çıktığı için dilin beyan kurallarında uzmanlaşmadan yazı yazarların eser yayımlama cesaretinde bulunmaları, kendilerini tanımayanlar tarafından bile küçümsenme konusu olacaktır. Bu yüzden dilin kurallarında uzmanlaşmadan yazı yazma cesareti göstermemek gerektiğini “Biz de burada bi-hakkın diyebiliriz ki insân henüz lisânının kavâid-i beyânında rûsûh hâsıl etmeden neşr-i âsâr cesâretinde bulunmamış olsa kendisini tanımayanlar indinde olsun mazhar-ı istihfâf olmakdan masûn bulunur.” (Mutlu 2014: 165) şeklinde dile getirmiştir. Ebüzziyâ Tevfik, dilin kurallarını iyi bilen ve kullananların yazı yazmalarından ve eser neşretmelerinden yanadır. Ancak bu sözleri ‘ne... ne...’ bağlacı için düşünüldüğünde eleştirilerinde haksız olduğu anlaşılır.

4.4. Edât ve Hurûf Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Ebüzziyâ’nın edat ve ek tanımı hemen hemen bugünkü gramer kitaplarımızdaki gibidir. Ebüzziyâ Tevfik, dilde değişimlerin olabileceğini normal karşılarsa da edat ve eklerin bu değişimin dışında kaldığını belirtir. Edat ve ekleri, dildeki bazı kuralları her zaman korumakla görevli olan, tek başlarına herhangi bir kavrama karşılık olmayan, ancak bir kelime ile birleştiklerinde kelime terkiplerine ve cümlelere tamamlanmışlık ve anlatma kabiliyeti kazandıran unsurlar olarak şu şekilde tanımlamıştır: “Şurası muhakkaktır ki bu cereyâna tamâmıyla tâbi olmayan birtakım kavâid-i lisâniyye ve kavâid-i lisâniyyeyi ale’l-istimrâr muhâfazaya kâfil ba‘zı vesâit-i esâsiyye dahi vardır. Bunlar ise hâl-i tecerrüdlerinde hiçbir mefhûma delâlet etmedikleri hâlde bir kelime ile hîn-i telâhuklarında terkîbât-ı kelâmiyye ve cümel-i inşâiyyeye haysiyyet-i itmâm veyâ kâbiliyyet-i ifhâm veren hurûf u edevât ki hiçbir vakt, hiçbir sûretle değişmez.” (Mutlu 2014: 167-168). Edat ve eklerin değişimlerinin mümkün olmadığını, ancak kullanımdan düşebilme ihtimallerinin dilde kaba olarak algılanmaya başlamalarına bağlı olduğunu ifade eden Ebüzziyâ, durumu şu sözlerle açıklamıştır: “Ve yalnız zamânına göre lisânın aldığı şîve-i nezâkete tevâfuk etmemekle mehcûr ve bu sûretle isti‘ mâlden sâkit olabilir. “Kaçan” ve “çendân” ta‘bîrleri gibi ki zamânımızda kullanılmaz olmuştur. İhtimâl ki bir zamân sonra bu kelimeler sakîl görülmeyecek bir şîve hâsıl olur da îade olunur.” (Mutlu 2014: 167-168).

4.5. Halk ve Halk Dili (Ağız) Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri

Ebüzziyâ Tevfik’in halk kullanımlarına -Şinâsî’den aldığı ilhamın da etkisiyle- yoğun bir ilgisi vardır. Recâizâde Mahmûd Ekrem’in düşüncelerini kabul etmediği yerlerde kendisine hep halk kullanımlarını çıkış noktası olarak görmüş ve örneklerini hep atasözlerinden ve meşhur tabirlerden seçmiştir. Ebüzziyâ Tevfik, halkın kulağına, yani duyuş zevkine ve estetik zevkine itimat etmektedir. Metinde geçen şu cümle, bu konuda destekleyicidir: “Halk ise behre-dâr-ı ilm ü ma‘rifet olmasa dahi behre-mend-i hüsn-i tabîat olabileceğinden sâmia-nevâz olan bir sözle olmayanını farka muktedirdir.” (Mutlu 2014: 177).

4.6. Dil Öğretimi Üzerine Görüş ve Düşünceleri

Ebüzziyâ Tevfik, ‘ne... ne...’ bağlacının kullanımında ihtilafa düşülmesini biraz da yüksek okullarımızda verilen gramer eğitiminin şekline bağlamıştır. Ona göre grameri çözümleyerek (teşrih)

öğretmek yerine, örneklendirerek (temsîl) öğretmek daha doğru bir yöntemdir. Ancak gramer öğretmenlerin 'ne... ne...' bağlacını çözümlyerek (teşrih usulüyle) öğretmeleri dolayısıyla bir kuralı ikiye bölmekten başka bir marifet göstermediklerini şu şekilde eleştirmiştir: "Teessüf olunur ki mekâtib-i âliyemizde teşrih-i ilel tarîkıyla ta'lim-i kavâid edenlerimiz bu edâtı eğip bükerek şekl-i tabîsinden çıkarmaktan ve bu sûretle bir düstûru iki parçaya ayırmaktan başka bir ma'rifet gösterememişlerdir. Ben ona muktedir değilim. Çünkü ikiye bölünmüş ve her parçası yek-dîgerine muhâlif bir düstûr tasavvurundan âcizim. Sâniyen, ben öteden beri husûsât-ı lisâniyyemizde kâideyi teşrih ile değil, temsîl ile göstermek mesleğindeyim. Çünkü insân bir şeyin nasıl yapıldığını ta'rif ile anlayamaz ise nasıl yapılmış olduğunu görmelidir. Çünkü nazariyyât bir şeyin felsefesi demektir. Ameliyyât ise o felsefenin teşekkülât-i tatbikiyesidir. Bir şeyin felsefesini idrâkde kâsır olan zihinler, tatbîkâtın almış olduğu suver ü eşkâli görünce sühûletle idrâk eder. Bu mütâlaaya mebnî teşrih-i ilel kavâidini –istedikleri kadar uğraşmak üzere– erbâb-ı ihtisâsa terk ederek; fakat beş yüz sene zarfında gelip geçmiş ashâb-ı dânişin nazımdan, nesirden iki yüz kadar ebyât u ibârâtını isbât-ı müddeâyâ medâr olacağıyçün makâm-ı istidlâlde îrâd etmeği münâsib gördüm." (Mutlu 2014: 197).

4.7. Atasözleri ve Deyimler Üzerine Düşünceleri

Atasözleri ve deyimler Ebüzziyâ Tevfik için olmazsa olmazlardandır. Ebüzziyâ Tevfik, her duruma uygun bir atasözü bularak düşüncelerini kısa ve özlü yoldan bildirmede ve desteklemede oldukça mahirdir. Ebüzziyâ Tevfik'in atasözlerine karşı olan ilgisi ve farkındalığı, Konya sürgünündeysen atasözlerini şerhe başlaması ve Şinâsî'nin yarım kalan Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'sini²¹ yarıya yakın ilâvelerle üçüncü defa yayımlamasıyla oluşmuştur (Gür 1990: 85). Ebüzziyâ Tevfik, 'ne... ne...' bağlacının doğru kullanımı konusunda en doğru adresin halkın dehasını yansıtan atasözleri olduğunu düşünmektedir. Mesela, Recâizâde Mahmûd Ekrem'i eleştirdiği şu pasajda atasözlerini fasih dil kullanımında en kesin ve net deliller olarak sunmuştur: "Ekrem Beğ'in "Mes'ele sırf şive-i lisâna âiddir." kavlini tasdik etmekte ma'zûruz; çünkü şive-i lisâna âid şeyler, her mes'ele-i lisâniyyede hüccet-i kâtî'a olamaz; çünkü şive her yerde değişir. Bu gibi mesâilde kâtî'ü'l-işkâl bir hüccet matlûb ise o da durûb-ı emsâldir. Ve çünkü bir kavmin lisânından sâdir olmuş olan durûb-ı emsâlin suver-i inşâiyyesi her yerde bir ve lâ-yetegayyedir. Binâen-aleyh Şinâsî'nin kavli vechile: "Durûb-ı emsâl, lisânından sâdir olduğu bir milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder." ise güftârinca da mi'yâr-ı fesâhat addolunmak lâzım gelir; çünkü mutâbık-ı hikmet olan bir kavlin muvâfık-ı fesâhat olması şarttır. Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye ise ekseriyyet üzere tarz-ı âmiyânede söylenmiş akvâl olmağıla berâber gâyet mücez ü münakkah suver-i inşâiyye ile muvaşşahdır." (Mutlu 2014: 174).

Ebüzziyâ Tevfik, atasözlerinin şekilsel özelliklerinden dolayı akılda kolay kalmalarına da şu şekilde temas etmiştir: "Bâ-husûs, bir söz mücez ü münakkah olmakla berâber lutf-ı terkîbi hâiz olunca bir şevk-i mahsûs ile hıfzolunacağı için "atalar sözü" nâmiyla müteâref olan emsâlin, ukalâ-yı kavmimiz –kudret-i beyânları müsâid olduğu mertebe– latîf ü muhtasar olmasına i'tinâdan geri durmamışdır." (Mutlu 2014: 177).

Sonuç

Ebüzziyâ Tevfik'in *Ne Edât-ı Nefyi* adlı eseri, 19. yüzyıla, dönemin bazı kavait ve belâgat kitaplarının içeriğine ve müelliflerine, dönemin bazı dil meselelerine ilişkin içerdiği eleştiri, yorum, görüş ve değerlendirmeler ile dikkat çekici ve kıymetli bir eserdir. Eser, Ebüzziyâ Tevfik'in dil zekâsını, muhakeme ve anlama yeteneğini, eleştiri kuvvetini yansıtmaktadır. Ebüzziyâ Tevfik'in müstakil bir gramer konusu üzerine düşünmesi ve konuyu etraflıca inceleyerek bir risale şeklinde ortaya koyması dönemin şartlarına göre oldukça ileri bir faaliyettir. O dönem için sayılı da olsa artık elde belirli kavait ve belâgat kitaplarının mevcut olmasının Ebüzziyâ Tevfik'in müstakil bir dil konusunu ele alıp düşünce ve eleştirilerini ortaya koymasında etkili ve teşvik edici bir husus olduğu düşünülmektedir. Eserin

²¹ Ebüzziyâ Tevfik'in Şinâsî'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*'sine yaptığı eklemelerin mahiyeti ve eleştirisi için bk. Aksoy 1988: 60-64.

içeriğinde sunulan zengin örnekler vesilesiyle 15. ve 19. yüzyıl Türk edebiyatının bir panoramasını görebilmekteyiz. Eser, hem Ebüzziyâ Tevfik'in dilci kişiliğini, dile bakış açısını derli toplu ortaya koyması bakımından hem de dil, dil tarihi, edebiyat ve edebiyat tarihi çalışmaları bakımından kıymetlidir.

Ancak *Ne Edât-ı Nefyi*, Ebüzziyâ Tevfik'in yanlı tutumlarını ve yorumlarını içerdiğinden araştırmacılar tarafından dikkatle kullanılması gereken bir eserdir. Ebüzziyâ Tevfik'in yanlı algıladığı ya da öyle anlamak istediği için çarpıttığı bazı konular ve yanlı yorumladığı bazı örnekler ve durumlar vardır. Bunlar, eseri kullanacaklara kolaylık sağlamak amacıyla yukarıda gerekli izahlarla geniş bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Ebüzziyâ Tevfik, risale boyunca 'ne... ne...' bağlacıyla birlikte yüklemelerin ve fiilimsilerin *her ne sebeple olursa olsun* olumsuz kullanılmayacağını savunmuştur. *Ne Edât-ı Nefyi*'ye bakıldığında göze çarpan ilk şey, Ebüzziyâ'nın kuralı koruma adına gösterdiği olağanüstü çabadır. Kuralın tek olduğuna inandığı için 'ne... ne...' bağlacının olumsuz yüklem ve fiilimsiyle kullanılabileceğini söyleyen bazı Tanzimat dönemi kavait ve belâgat kitaplarını ve müelliflerini hedef almış, bu kitapların açıklama ve örneklerinde muhakkak bir kusur bulmaya çalışmıştır. Olumsuz yüklem ve fiilimsiyle kullanılan örnekleri de istisna olarak göstermiş ve özellikle Nefî'i, Sâbit'i, Rûhî'yi ve Reşid Paşa'yı bu kullanımlarından ötürü savunmaya çalışmıştır. Nazımda konuyu her seferinde 'vezin ve kafiye' zaruretiyle bağlamasına rağmen, örnekler incelendiğinde örneklerden bazısının vezinlerinde herhangi bir sıkıntı olmadığı ve zaten konunun sadece vezin ve kafiye zaruretiyle açıklanamayacağı görülmüştür. Buradan Ebüzziyâ Tevfik'in ya aruzu çok iyi bilmediği ya da kuralı koruma kaygısıyla bu şekilde hareket ettiği çıkartılabilir.

Ebüzziyâ Tevfik'in eleştiri ve yorumları incelendiğinde, 'ne... ne...' bağlacının kullanımını aşırı kuralcı bir yaklaşımla Farsçaya uydurmaya çalıştığı ve Türkçede olumsuz yüklem ya da fiilimsi ile kullanılan örnekleri kabul etmediği ve dolayısıyla Türk dilinde mevcut olan kullanımları ve Türk dilinin mantık ve işleyiş yapısını göz ardı ettiği görülmüştür. Bu yüzden Ebüzziyâ Tevfik'in konunun özünü anlayamamış olduğu ve yüzeysel açıklamalar yaparak konuyu farklı bahanelerle, mesela 'vezin ve kafiye zarureti' diyerek geçiştirmiş olduğu söylenebilir. Buna rağmen *Ne Edât-ı Nefyi*'de 'ne... ne...' bağlacının ihtilafli durumunu sorgulaması, bazı Tanzimat dönemi kavait ve belâgat kitaplarını tartışmaya açması, bağlacın tarihî kullanımlarına dair verdiği bilgiler ve zengin örneklerle eser, Türk dili ve Türk edebiyatı için gözden uzak tutulmaması gereken tarihî bir kaynaktır.

'Ne... ne...' bağlacı Türk dili gramerlerinde hâlâ problemlili bir konudur. Bunda araştırmacıların bağlacı Farsçadan Türkçeye geçtiği için Farsçaya göre düşüncülerinin, Türkçe söz dizimi mantığının, cümle içi ilişkilerin ve nazımda da vezin, kafiye, ahenk, vurgu, tonlama gibi estetik ve şekilsel kaygıların dil kullanımında meydana getirdiği farklılıkların göz ardı edilmesinin ve söz konusu bağlacın bu durumlardaki kullanımlarının yeterince işlenmemiş ve açıklığa kavuşturulmamış olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. 'Ne... ne...' bağlacı kullanımında Türkçe devrik cümlelerde ve fiilimsilerde görülen olumsuz yüklem veya olumsuz fiilimsi kullanımı, bağlacın Türkçe söz dizimi mantığına uymadığının ve hâlâ yabancı kaldığının göstergesidir. Bağlacın Türkçede bağlama ve olumsuzluk olmak üzere iki farklı fonksiyonu vardır. Buna göre bağlacın Türkçede bir olumsuzluk aldığında –bu bir ek de kelime de zarf da olabilir– artık olumsuzluk işlevini Türkçe unsurlara devrettiği ve cümlede bağlama işlevi ile iş görmeye devam ettiği düşünülmektedir. Bu konu makalenin sınırlarını aştığı ve detaylı örneklerle incelenmeye ve açıklanmaya muhtaç olduğu için başka bir çalışmada ele alınması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adaklı, E. (2011). "Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi (1802-1864)'nin Mikyasu'l-Lisan Kıstasu'l-Beyan Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer, p. 2017-2024, TURKEY.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (4. bsk.). Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Âlim, G. (1990). *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Altınay, A. R. (1318). *Napolyon'un Âsâr-ı Müntahabesi*. İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmi.
- Dilâçar, A. (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi" (2. bsk.). *TDAY-Belleten*. Ankara: TDK Yayınları, ss. 83-145.
- Ebüzziya, Z. (1994). Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. C. 10, ss. 371-373.
- Ekrem, R. M. (1299). *Ta'lim-i Edebiyyât*. İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Ercan, Ö. (2017). "Azerî Şair Hasanoğlu'nun Bir Gazeline Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î Tarafından Yazılmış Nazireler". *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 12/34, p. 177-192, ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12684>, ANKARA-TURKEY.
- Gündoğdu, F. M. (1983). "Ebuzziya Tevfik'in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler". *Türk Kütüphaneciliği*, C. 32, S. 1, ss. 5-10.
- Gürbüz, M. (2009). "Esrâr ı Belâgat'ta Fesahata Dair". *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu (15-16 Mayıs 2009-Adıyaman)*. Adıyaman, ss. 1-18.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (2. bsk.). Çev. Nurettin Demir. Ankara: TDK Yayınları.
- Karabacak, E. (2002). *Müyessiretü'l-Ulûm*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, L. (2011). "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının En Eski Kaynaklarından Biri: Gramer Kitapları". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1Winter, p. 35-40, TURKEY.
- _____ (2010). "Tâhir Ken'ân'ın "Kavâid-i Lisân-ı Türkî" Adlı Eseri Üzerine". *Dil Araştırmaları*, S. 6 Bahar, ss. 9-22.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. bsk.). Ankara: TDK Yayınları.
- Kutalmış, M. (2004). "Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri". *İlmî Araştırmalar*, S. 17 Bahar, ss. 133-141.
- Levend, A. S. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (3. bsk.). Ankara: TDK Yayınları.
- Menabit, S. C. (2004). "Ne... ne'li veya ne... ne de'li Bağlama Edatlarında Olumsuzluk Sorunu". *TDAY Belleten*, C. 1, ss. 71-92.

- Mutlu, G. (2014). *Ebüzziyâ Teyfik'in 'Ne Edatı' İsimli Eseri ve Ne Edatı Üzerine Tartışmalar*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Okuyan, M. (1992). "Bereketzâde İsmâil Hakkı". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 5, ss. 490-491.
- Özcan, A. (1997). "Hâlet Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 15, ss. 249-251.
- Özkan, N. (2000). *Kavâ'id-i Osmâniyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özünü, Ü. (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Salan, E. (2015). "Aydın İli Ağızlarında ne... ne... Bağlacının Farklı Bir Kullanımı Üzerine". *Gazi Türkiyat*, S. 16, Bahar, ss. 43-50.
- Sâmî, Ş. (1303). *Usûl-i Tenkît ve Tertîb*. İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Sazyek, H. (2013). "Talim-i Edebiyat'ın "Hatime"si Üzerine". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter, p. 2227-2239, ANKARA-TURKEY.
- Şen, M. (2014). "Tanzimat Aydınlarının 'Çağatay Türkçesi'ne Bakışı ve Şemseddin Sâmî'nin Tesiri". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/9 Summer, p. 81-102, ANKARA-TURKEY.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b5887fc30a280.60921341 Erişim tarihi: 24.07.2018.
- Tevfik, E. (1909). *Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tetebbuât*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebüzziyâ.
- Uçman, A. (2003). "Mecmûa-i Muallim". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 28, ss. 271-272.
- Usta, H. İ. (1993). "Türk Gramerciliğinin Tarihinde «Kavâid» Kitaplarının Yeri". *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*. C. 11, S. 1, ss. 283-299.
- Yetiş, K. (2006). *Belâgattan Retoriğe*. İstanbul: Kitabevi.
- _____ (2010). "Ta'lim-i Edebiyyât". *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 39, ss. 514-515.

NOTLAR

- ⁱ Esra Karabacak, *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- ⁱⁱ Emrah Adaklı, *Mikyâsu'l-Lisan Kıtasu'l-Beyan Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Giriş-Metin 2-47s. -Terimler Sözlük Dizini-Sözlük Tıpkıbasım*, Yakınoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Lefkoşa, 2010.
- Gelturan Sinan Yılmaz, *Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Mikyâsu'l-Lisan Kıtasu'l-Beyan (S.84-99) (Giriş-metin-terimler sözlük dizini-sözlük-ıtkıbasım)*, Yakınoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Lefkoşa, 2013.
- Neslihan Güngör, *Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi, Mikyâsu'l-Lisân Kıtasu'l-Beyân (s.164-174)*, Yakınoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Lefkoşa, 2016.
- ⁱⁱⁱ Elif Ateş, *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Esrâr-ı Belâgat'i (Mukaddime cildi)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Malatya, 2017.
- ^{iv} Furkan Öztürk, *Ta'lim-i Edebiyyât Eleştirel Basım*, DBY Yayınları, İstanbul, 2016.
- ^v Murat Kacıroğlu, *Ta'lim-i Edebiyat*, Asitan Yayınları, Sivas, 2011.
- ^{vi} Salim Çonoğlu, *Mecmu'a-i Mu'allim-Metin-Açıklamalar-Notlar*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- ^{vii} Hasan Şefik, *Nahv-i Türkî*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul, 1303.